

'Oorlogsvloeck en Vredens Zegen'. Madrid, Brussel en de Zuid-Nederlandse Staten over oorlog en vrede met de Republiek, 1621-1648

RENÉ VERMEIR

Toen de jonge Filips IV in de zomer van 1621 de regering in Brussel opdracht gaf de vijandelijkheden tegen het Noorden te hervatten — het Twaalfjarig Bestand was afgelopen sinds 9 april — kon hij wellicht niet bevroeden dat hij daarmee de aanzet gaf tot een strijd die meer dan een kwart eeuw zou voortslepen en die finaal in het nadeel van Spanje zou worden beslecht. Veel meer dan de andere onderdelen van de *composite state* die het Spaanse imperium was, ondergingen de Zuidelijke Nederlanden de gevolgen van de oorlogspolitiek die in het centrum van het rijk werd vastgelegd¹. Men kan zich dan ook de vraag stellen in welke mate de vertegenwoordiging van de kroon in dit politiek *dependent territory*², met name de landvoogd(es) en zijn of haar voornaamste adviseurs en medewerkers, de Madrileense beslissingen onderschreef, en hoe de politiek mondige onderdanen, via de standenvertegenwoordiging, daar tegenaan keken³. Probeerden landvoogd(es) en Staten de besluitvorming ter zake in een bepaalde richting te sturen? En hoe was het gesteld met de implementatie van de vorstelijke richtlijnen? Toonden de vertegenwoordigers van Filips IV in de Nederlanden zich stipite uitvoerders van wat hij hen opdroeg? Aanvaardden de standenver-

1 Begrip ontleend aan H. G. Koenigsberger, 'Dominium Regale or Dominium Politicum et Regale. Monarchies and parliaments in early modern Europe', in: *Idem, Politicians and virtuosi. Essays in early modern history* (Londen, Ronceverte, 1986) 12.

2 Door A. M. Rao en S. Supphellen gedefinieerd 'in the sense that basic decisions are taken elsewhere, in a 'ruling' country'. Het 'ruling country' was in het geval van de Spaanse Nederlanden uiteraard Castilië, de 'core state'. Vgl. A. M. Rao en S. Supphellen, 'Power élites and dependent territories', in: W. Reinhard, ed., *Power elites and state building* (Oxford, 1996)79-80; J. H. Elliott, 'A Europe of composite monarchies', *Past and present*, CXXXVII (1992) 59.

3 J. Lefèvre heeft het in dit verband over ie *ministère espagnol*' naast de aartshertogen en later naast de gouverneur-generaal: een beperkte groep met wisselende samenstelling, waarvan onder meer de Spaanse ambassadeur in de Zuidelijke Nederlanden (ook na het einde van het aartshertogelijk bewind bleef de Spaanse ambassadeur te Brussel op zijn post), de hoogste legerofficiëren, de secretaris van State en Oorlog en de biechtvader van de landvoogd(es) deel uitmaakten. Het epitheton *espagnol* is echter misleidend, omdat deze *ministres* (in de toenmalige context de algemeen gangbare term) niet allemaal Spanjaarden waren. Opperbevelhebber Spfnola was een Genuees, de latere gouverneur-generaal don Francisco de Melo (1641-1644) een Portugees, en Pieter Roose, de hoofd-voorzitter van de Geheime Raad en intimus van Filips IV en diens eerste minister Olivares, was een Zuid-Nederlander. De recruiteringsbasis van deze machtselite was bijgevolg niet beperkt tot het koninkrijk Castilië. De 'imported elite' — symbool van het afhankelijke karakter van het gebied — kwam uit alle hoeken van de monarchie, maar er werd ook gezocht naar lokale ankerpunten. Eén kenmerk hadden de leden van dit *ministère* gemeen: ze genoten allen, althans op het ogenblik van hun benoeming, het absoluut vertrouwen van de vorst en de eerste minister. Hun opdracht bestond erin de landvoogd te Brussel te adviseren, Madrid over tal van zaken in te lichten — vandaar ook de drukke persoonlijke correspondentie van deze *ministres* met het hof en vice versa — en, in het geval er tussen vorst en landvoogd een belangrijk meningsverschil zou rijzen, deze laatste op het juiste spoor te houden. Vgl. J. Lefèvre, 'Le ministère espagnol de l'archiduc Albert, 1598-1621', *Bulletin de l'Académie royale d'archéologie de Belgique* (1924) 202-204, en Rao, Supphellen, 'Power elites', 92-99.

tegenwoordigingen datgene wat door de koning werd vooropgesteld? Was er met andere woorden in hoofde van respectievelijk Madrid, de centrale regering in Brussel en de Zuid-Nederlandse Staten al dan niet sprake van een verschil in zienswijze op de kwestie van oorlog of vrede met de Republiek, en zo ja, beschikte men in het Zuiden dan over de mogelijkheid om ook daadwerkelijk vorm te geven aan deze van Madrid afwijkende inzichten? Konden de vertegenwoordigers van de vorst in een *dependent territory* en/of de inlandse elites, gesteld dat ze dat wilden, toch een andere weg inslaan dan de weg die was voorgeschreven door de *core state*⁴?

Oorlog of vrede?

Madrid ging bij het nemen van een beslissing inzake het al dan niet verlengen van het Twaalfjarig Bestand niet over één nacht ijs. Overwegingen van economische en geopolitieke aard zouden uiteindelijk de doorslag geven. Het oprukken van de Republiek in zowel de Oostelijke als de Westelijke Indien en haar toenemende dominantie van het handelsverkeer in Europa ondermijnden Spanjes economische machtsbasis, terwijl het welvarende Noorden zich ook steeds nadrukkelijker manifesteerde op het internationale politieke forum. De ondertekening van het bestand was immers snel gevolgd door de diplomatieke erkenning van de Republiek door Frankrijk, Engeland en Venetië, en het bestand ten spijt liet Den Haag geen kans onbenut om goede betrekkingen aan te knopen met Spanjes vijanden in Europa en Noord-Afrika. Vooral de Staatse inmenging in het Heilige Roomse Rijk ten voordele van protestantse geloofsgenoten, met een stevige Staatse inplanting in het Rijnland tot gevolg, baarde Madrid grote zorgen⁵. De discussies rond het al dan niet verlengen van het bestand zouden zich dan ook vlug gaan verbinden met de Centraal-Europese problematiek, die met het uitbreken van de Boheemse crisis in mei-juni 1618 acuut op het voorplan was gekomen⁶.

Het nakende aflopen van het bestand en de onrust in Bohemen dienden zich aan op een ogenblik dat de hertog van Lerma, gunsteling van Filips III, in de Madrileense Raad van State (de *Consejo de Estado*) plaats moest maken voor een groep haviken onder leiding van don Baltasar de Zúñiga, die in tegenstelling tot Lerma een kordate imperiale politiek voorstond. Het oude bewind werd verweten door een futloos beleid

4 Voor het onderzoek naar het standpunt van de Zuid-Nederlandse provincies beperken we ons tot Vlaanderen, Brabant en Artesië. Enerzijds omwille van hun politiek en fiscaal gewicht, anderzijds omwille van de beschikbaarheid van cijfermateriaal in verband met de toegekende bedden. Vlaanderen, Brabant en Artesië brachten bij het begin van de zeventiende eeuw samen circa tweederde op van het totaalbedrag aan bedden in de Zuidelijke Nederlanden. Hiervan nam het graafschap Vlaanderen het leeuwendeel voor zijn rekening. Bovendien waren het precies deze drie gewesten die het sterkst de gevolgen ondergingen van de Spaans-Staatse en, vanaf 1635, de Spaans-Franse oorlog. Gegevens over het aandeel van de onderscheiden Zuid-Nederlandse gewesten in de belastingsdruk, in G. Bigwood, *Les impôts généraux dans les Pays-Bas autrichiens. Étude historique de législation financière* (Parijs, Brussel, 1900) 30.

5 J. I. Israel, 'Garrisons and empire. Spain's strongholds in North-West Germany, 1589-1659', in: *Idem, Conflicts of empires. Spain, the Low Countries and the struggle for world supremacy, 1585-1713* (Londen, Rio Grande, 1997)31-35.

6 P. Brightwell, 'The Spanish system and the twelve years' truce', *The English historical review*, LXXXIX (1974)277.

de Spaanse wereldhegemonie in het gedrang te hebben gebracht en vooral ook de banden met Wenen te hebben verwaarloosd. Spanjes overwicht in Europa was in Zúñiga's opvatting gestoeld op een nauwe samenwerking tussen de beide takken van het Huis van Oostenrijk. De Boheemse revolte, waardoor de katholieke meerderheid in het college van keurvorsten dreigde verloren te gaan, beschouwde hij daarom niet alleen als levensgevaarlijk voor de Habsburgse positie in het Rijk, maar ook voor de macht van het Huis in heel Europa. Verlies van de keizerskroon zou betekenen dat de verbindingen tussen het Iberisch schiereiland en de katholieke gebieden benoorden de Alpen niet langer gegarandeerd zouden zijn, waardoor de katholieke rijksvorsten en de Zuidelijke Nederlanden aan hun lot zouden worden overgelaten en meteen ook Milaan in de verdrukking zou komen. Zonder controle over Milaan en het Zuiden zou ook de Franse erfvijand niet langer in bedwang kunnen worden gehouden en was het uit met de *Pax Hispanica*. De dominotheorie van Filips II indachtig, beslisten de nieuwe machthebbers in Madrid daarom tot interventie. In september 1620 marcheerde Spfnola op naar de Nederpalts; enkele weken later werd Frederik V van de Palts door een door Madrid gesteunde coalitie rond keizer Ferdinand II verpletterend verslagen⁷. De Boheemse episode was daarmee naar wens verlopen. De leidende rol van Spanje in de Europese politiek was opnieuw duidelijk gebleken, de *reputación* hersteld⁸.

De kwestie van oorlog of vrede met de Republiek werd vanuit dezelfde uitgangspunten benaderd. Zúñiga was niet per definitie gekant tegen een verlenging van het bestand, maar het was ondenkbaar dat dit zou gebeuren op de voorwaarden van 1609, die als vernederend en schadelijk werden ervaren. Slechts wanneer de rebellen bereid zouden zijn substantiële concessies te doen, was een nieuw vergelijk mogelijk. Zúñiga eiste in eerste instantie voor de Noord-Nederlandse katholieken het recht op publieke beoefening van hun godsdienst, waarvan ze sinds jaar en dag, ook tijdens het bestand, verstoken waren. Als beschermer van de katholieke kerk was *el rey católico* dit uiteraard aan zichzelf verplicht, en een bijkomend voordeel voor Spanje was dat het inwilligen van deze voorwaarde door Den Haag zonder enige twijfel zou zorgen voor toenemende godsdienstige spanningen binnen de Republiek. Erkenning door de Staatsen van een vorm van landsheerlijk gezag door de Spaanse koning was een tweede eis die de schande van 1609 — toen Filips III de opstandige gewesten had erkend als 'vrije landen, provincies en staten' — zou uitwissen. Ten slotte zou de heropening van de Schelde, en vooral de volledige terugtrekking van de Verenigde Provinciën uit de Spaanse en Portugese koloniale gebieden — wat neerkwam op een Spaans handelsmonopolie overzee — de Spaanse controle over de wereldhandel grotendeels moeten herstellen en de economische opgang van de Republiek een halt toeroepen, waarmee meteen ook haar verdere ontwikkeling als Europese mogendheid zou worden afgeremd⁹.

7 Vgl. G. Parker, *The grand strategy of Philip II* (New Haven, Londen, 1998) 89-90.

8 P. Brightwell, 'The Spanish origins of the Thirty years' War', *European studies review*, IX (1979) 409-431.

9 J. I. Israel, 'A conflict of empires. Spain and the Netherlands, 1618-1648', *Past and present*, LXXVI (1977)37-40.

Zúñiga wist dat deze forse voorwaarden zo goed als geen kans maakten om door het Noorden te worden aanvaard, en dat vasthouden aan het eisenpakket betekende dat men afstevende op oorlog. Anderzijds was hij er zich goed van bewust dat een langdurige oorlog Spanje handenvol geld zou kosten, en dat de Republiek ondanks alle inspanningen militair niet op de knieën kon worden gedwongen, zoals het verleden had bewezen. Toch besliste Madrid het bestand niet te verlengen, omdat de prijs van de vrede naar schatting niet veel lager lag dan de prijs van de oorlog — gesteld natuurlijk dat de strijd kort zou zijn en in het voordeel van Spanje zou eindigen. In de Zuidelijke Nederlanden was ook na 1609 een (weliswaar sterk gereduceerd) staand leger op de been gebleven, terwijl overzee het conflict nooit was opgehouden. In die omstandigheden koos Madrid liever voor de algehele confrontatie, om de Republiek door een offensieve strategie te dwingen tot het aanvaarden van bestandsvoorwaarden gunstiger dan die van 1609.

De Brusselse vredespartij

De gevolgen van de regimewisseling in Madrid lieten zich snel voelen in de Zuidelijke Nederlanden, waar de aartshertogen Albert en Isabella in theorie nog steeds het soevereine gezag in handen hadden¹⁰. Herhaalde bevelen tot het opvoeren van de legersterkte, het versneld uitvoeren van fortificatiewerken en de uitbouw van een oorlogsvloot in Duinkerke en Oostende, gaven in niet mis te verstane termen aan dat Spanje zich opmaakte voor de strijd en dat de Brusselse regering geacht werd de voorbereidingen hiertoe zonder tegenspraak uit te voeren¹¹. De aartshertogen, Spfnola, Alberts biechtvader Brizuela en de Brabantse kanselier Peckius — op dat ogenblik de meest invloedrijke Zuid-Nederlandse staatsman — lieten Madrid nochtans meermaals blijken dat ze geen heil verwachtten van een herneming van de vijandelijkheden¹². De markies van Bédmar, ambassadeur van Filips III te Brussel, en enkele hoge officieren van het Spaanse leger in de Nederlanden, het *Ejército de Flandes*, opteeden dan weer resoluut voor de hervatting van de strijd indien de rebellen de Spaanse desiderata niet volledig zouden inwilligen¹³. Hoewel ook Albert aanvankelijk had gehoopt op meer inschikkelijkheid vanwege de opstandige gewesten, sprak hij zich eind 1620, toen vaststond

10 Ch. Carter, 'Belgian 'autonomy' under the archdukes, 1598-1621', *The journal of modern history*, XXXVI (1964) 245-259; H. de Schepper, 'Les archiducs et les institutions du gouvernement au Pays-Bas espagnol, 1596-1621', in: W. Thomas, L. Duerloo, ed., *Albert & Isabella 1598-1621. Essays* (Turnhout, 1998) 221-232.

11 *Consulta* (advies) van de *Consejo de Estado* (CCdE), 7 april 1618, in: H. Lonchay, J. Cuvelier, J. Lefèvre, ed., *Correspondance de la Cour d'Espagne sur les affaires des Pays-Bas au XVIIe siècle* (CCE) (Brussel, 1923-1937) II, nr. 1331; Filips III aan Albert, 12 januari 1620 (CCE II, nr. 1449); R. A. Stradling, *The Armada of Flanders. Spanish maritime policy and European war, 1568-1668* (Cambridge, 1992) 28-34; J. Alcalá-Zamora y Queipo de Llano, *Espana, Flandes y el Mar del Norte (1618-1639). La ultima ofensiva europea de los austrias madrelehos* (Barcelona, 1975) 155-158.

12 J. H. Elliott, *The count- duke of Olivares. The statesman in an age of decline* (New Haven, Londen, 1986) 68; J. I. Israel, *The Dutch republic and the Hispanic world* (Oxford, 1982) 69.

13 J. I. Israel, *The Dutch republic*, 70-71; A. Rodriguez Villa, *Ambrosia Spinola, primer marqués de los Balbases* (Madrid, 1904) 382-392; Carlos Coloma aan Filips III, 8 juni 1620 (CCE II, nr. 1488).

dat het Noorden geen duimbreed wilde wijken, ondubbelzinnig uit voor een verlenging van het bestand op de voorwaarden van 1609¹⁴.

Albert had daar goede redenen toe. Het Zuiden had tijdens het bestand rust en een opmerkelijk economisch herstel gekend¹⁵. Een nieuwe oorlogsgolf zou dit alles teniet doen en het land opnieuw in ellende dompelen. Bovendien was het voor niemand een geheim dat de staatskas de last van een oorlog op verschillende fronten niet lang zou kunnen torsen. Chronisch geldtekort was wat Filips III in 1609 had verplicht een bestand met de Verenigde Provinciën te aanvaarden. Ondanks het onderbreken van de vijandelijkheden in de Nederlanden was het sindsdien met de staatsfinanciën van kwaad tot erger gegaan. De Castiliaanse belastingopbrengsten liepen tussen 1607 en 1617 met een vijfde terug; de inkomsten van de kroon uit de Amerikaanse goud- en zilverwinning in de periode 1616-1620 waren, in vergelijking met de periode 1606-1610, zelfs met de helft gedaald¹⁶. Ontving Filips III tussen 1606 en 1610 jaarlijks nog zo'n 2.000.000 dukaten (f5.000.000) aan edelmetaal uit de koloniën, tussen 1616 en 1620 was dit nog slechts 1.000.000 dukaten per jaar¹⁷. In die omstandigheden achtte Albert het raadzaam de schaarse middelen te concentreren op de strijd in het Rijk en het definitieve verlies van de noordelijke gewesten te slikken, ook al betekende dit de blijvende sluiting van de Schelde.

De opwerpingen van de Brusselse vredespartij mochten niet baten. Madrid maakte zich sterk dat de 300.000 dukaten per maand die volgens Albert en Spinola minimaal nodig waren voor de offensieve oorlogvoering in de Nederlanden (een verdubbeling in vergelijking met de kosten van het leger in de periode 1609-1618), effectief ter beschikking zouden worden gesteld¹⁸. De aartshertog overleed op 13 juli 1621. Daarmee verdween meteen ook de heftigste tegenstander van de oorlog en keerden de Nederlanden terug naar de Spaanse kroon. Het offensief kon volop van start gaan.

Hooggespannen verwachtingen

Aanvankelijk leek de landoorlog succesvol te zullen verlopen. In januari 1622 dwong Spfnola de vestingstad Gulik tot de overgave, in juli veroverde hij het Noord-Brabantse Steenberg, maar het maandenlange beleg van Bergen op Zoom draaide uit op een fiasco. In eenjaar tijd was duidelijk geworden dat inbeuken op de zwaar verdedigde Staatse vestingen een geldverslindende strategie was, die geenszins borg stond voor enig resultaat. Bovendien moest de koning nu ook zelf erkennen — de oorlog was

14 Advies aan Albert, 3 april 1620(CCEII, nr. 1466); Albert aan Filips III, 14 april en 28 december 1620 (CCEII, nrs. 1468 en 1519).

15 H. van der Wee, *The grvwith of the Antwerp market and the European economy (fourteenth-sixteenth centuries)* (Leuven, 1963) 272 en 277.

16 Brightwell, 'The Spanish system', 285.

17 Cijfers ontleend aan E. J. Hamilton, *American treasure and the price revolution in Spain, 1501-1650* (Cambridge, 1934) 34 (Octagon Reprint, 1977). C. Alvarez Nogal heeft aangetoond hoe afhankelijk de Spaanse buitenlandse politiek na 1621 wel was van de (gestaag slinkende) inkomsten uit het Amerikaanse edelmetaal. Een vertraging van het binnenlopen van de Zilvervloot, of het verlies ervan zoals in 1628, zorgde voor acute financieringsproblemen; C. Alvarez Nogal, *El crédito de la monarquía hispánica en el reinado de Felipe V* (Valladolid, 1997).

18 Albert aan Filips IV, 30 april, 13 mei en 24 juni 1621 (CCE II, nrs. 23, 37 en 49).

amper goed op dreef — dat het op peil houden van de geldzendingen veel minder vlot liep dan gehoopt¹⁹. Breda was dan ook Spfnola's laatste offensieve onderneming. Het werd een duurbetaalde overwinning die de generaal toeliet zijn reputatie van legendarisch veldheer voor de eeuwigheid te vestigen, maar die Madrid ook met de neus op de financiële realiteit drukte en Filips IV en Olivares deed overschakelen op het defensief. Alle heil werd nu verwacht van een goedkoper geachte maritieme en economische oorlogvoering. Het veldleger werd met circa 30% ingekrompen. De *mesadas* vielen terug tot nauwelijks 200.000 dukaten per maand. Financiële steun uit Parijs stelde de Republiek daarentegen in staat haar legersterkte op te voeren en het initiatief naar zich toe te halen²⁰.

Isabella en Spfnola hadden de eerste jaren van de oorlog de Madrileense richtlijnen trouw nageleefd. Het verloop van de strijd bevestigde evenwel hun overtuiging dat Spanje de oorlog niet aankon. Eind 1624 drong Isabella andermaal aan op een beëindiging van het conflict²¹. Breda mocht dan wel een propagandistische opsteker zijn, de ontzuivering volgde snel. In augustus 1626 werd Oldenzaal door Frederik Hendrik veroverd. Een jaar later dwong hij Groenlo tot de capitulatie. In Spanje was ondertussen het awnfo-systeem in elkaar geklapt; op 31 januari 1627 schortte Madrid de betaling van de kortetermijnschuld op. Het eerste staatsbankroet van Filips IV was een feit²².

Beter dan wie ook wist Spfnola, zelf telg uit een Genuese bankiersfamilie, dat de oorlog op krediet vroeg of laat tot een catastrofe moest leiden en dat vrede met de Republiek de enige uitweg was. De inname van Breda — die samen met de herovering van Bahia en de Engelse nederlaag te Cadiz van 1625 een *annus mirabilis* hadden gemaakt voor de Spaanse kroon — leek hem daartoe de nodige voorwaarden te scheppen. Madrid kon nu onderhandelen vanuit een sterke positie en, mits het zich redelijk opstelde, een eerbaar compromis afdwingen.

Olivares wees onderhandelingen met het Noorden niet principieel af, maar net zoals eertijds zijn voorganger (en oom) Züniga eiste hij minstens de erkenning door de Republiek van Filips IV als soeverein, haar terugtrekking uit de beide Indien, en de heropening van de Schelde. Meer nog dan voorheen werd gehamerd op de voorwaarde van godsdienstvrijheid in de Republiek. De van overwinning overtuigde Olivares legde de lat dus bijzonder hoog. Op die termen was men in het Noorden niet in vredesbesprekingen geïnteresseerd. Althans totdat een afkoeling van de betrekkingen tussen Den Haag en Parijs, met een opschorting van de Franse subsidies als gevolg, en vooral ook de opeenvolgende successen van de Katholieke Liga in het Rijk de Republiek in 1627 weer naar de onderhandelingstafel dreef²³. De kans dat Ferdinand II de Spaanse koning te hulp zou snellen — op basis van de Transactie van Augsburg kon Filips IV

19 Filips IV aan Isabella, 12 januari 1623 (CCE II, nr. 373).

20 In juni 1624 hadden de Republiek en Frankrijk een eerste bijstandsakkoord ondertekend. Zie A. Waddington, *La République des Provinces-Unies, la France et les Pays-Bas espagnols de 1630 à 1650* (Parijs, 1895) 1,60. De bedragen van de Spaanse geldzendingen voor het Ejército de Flandes in de periode 1618-1648 staan genoteerd in tabel 1.

21 Isabella aan Filips IV, 12 september 1624 (CCE II, nr. 571).

22 C. Alvarez Nogal, *El crédito*, 125-132; J. Gelabert, 'Castile, 1504-1808', in: R. Bonney, ed., *The rise of the fiscal state in Europe, c. 1200-1815* (Oxford, 1999) 217-223.

23 Israel, *The Dutch republic*, 224-225.

inderdaad aanspraak maken op steun van de keizer bij de bestrijding van de opstandige gewesten — was reëel²⁴. Een aanval van het keizerlijk leger op de oostflank van de Republiek zou fataal kunnen zijn.

Begin 1628 toog Spfnola zelf naar Madrid om er de *Consejo de Estado* voor de keuze te stellen: ruimere budgetten voor de oorlogvoering in de Nederlanden, of gebruik maken van de gunstige omstandigheden (nu het nog kon) om vrede te sluiten. Het was duidelijk dit laatste wat Isabella's en Spfnola's voorkeur wegdroeg. Bédmar daartegen bleef mordicus gekant tegen onderhandelingen²⁵.

Ondanks hoopgevende signalen uit Roosendaal, waar onderhandelaars van de landvoogdes sinds het voorjaar van 1627 in het geheim met Staatse vertegenwoordigers aftastende gesprekken voerden, bleef Olivares onwillig tot het sluiten van enig compromis. De melding dat de opstandelingen bereid waren tot een nieuw bestand zonder dat ze daarin zouden worden erkend als 'vrije provincies', werd door de graaf-hertog afgedaan als een tactische manoeuvre²⁶. Hij was er vast van overtuigd dat de hulp uit het Rijk niet lang meer op zich zou laten wachten, en in tegenstelling tot Spfnola bleef hij geloven in de capaciteiten van de Spaanse monarchie om voor de oorlog voldoende middelen te genereren. Hoewel de argumentatie van de Genuees indruk maakte op de leden van de Staatsraad, schaarde Filips IV zich na maandenlange discussies achter het standpunt van zijn eerste minister. Isabella kreeg weliswaar de benodigde onderhandelingsvolmacht overgemaakt, maar ze mocht er pas gebruik van maken nadat de keizer met de Verenigde Provinciën de strijd zou hebben aangeboden²⁷.

Dat was slecht nieuws voor de landvoogdes. Het onderbetaalde *Ejército de Flandes* verkeerde in een erbarmelijke staat, de keizerlijke oorlogsverklaring aan het adres van de Republiek bleek een wensdroom, en als klap op de vuurpijl kwam eind december 1628 het verbijsterende nieuws binnen dat Piet Heyn de Zilvervloot had gekaapt. Zoals kon worden verwacht, smolt nu de Staatse bereidheid tot onderhandelen als sneeuw voor de zon. Met een goed gevulde oorlogskas en een vernieuwde entente met Richelieu kon Frederik Hendrik al zijn duivels ontbinden²⁸. In augustus-september 1629 dwong hij achtereenvolgens Wesel en 's-Hertogenbosch tot de overgave.

'Yver ende affectie tot den dienst van Syne Maiesteyt'

Enkele dagen na de val van 's-Hertogenbosch meldde de pauselijke nuntius in de Nederlanden zijn oversten te Rome dat Bédmar zijn woning niet meer durfde te verlaten

24 H. Ernst, *Madrid und Wien, 1632-1637. Politik und Finanzen in den Beziehungen zwischen Philipp IV und Ferdinand II* (Munster, 1991) 11.

25 B. de Meester, *Correspondance du nonce Giovanni-Francesco Guididi Bagno (1621-1627)* (Brussel, Rome, 1938) nrs. 684,709,758 en 925; L. van Meerbeeck, *Correspondance du nonce Fabio de Lagonissa, archevêque de Coma (1627-1634)* (Brussel, Rome, 1966) nr. 168; Bédmar aan Filips IV, 18 september 1629 (CCE II, nr. 1478).

26 J. Kesseleer aan Spinola, 27 maart 1628 (CCE II, nr. 1192); J. Cuvelier, 'Les négociations diplomatiques de Roosendaal (1627-1630)', in: *Mélanges d'histoire offerts à Henri Pirenne* (Brussel, 1926) I, 77.

27 Elliott, *The count-duke*, 346-358.

28 Op 11 juni 1630 beklonken onder de vorm van een nieuw bijstandsakkoord, waarbij Frankrijk zich verbond tot het jaarlijks betalen van f1.000.000 ter ondersteuning van de Staatse oorlogsinspanning tegen Spanje; Waddington, *La République*, I, 124-125.

uit vrees het slachtoffer te worden van de volkswoede²⁹. Omstreeks dezelfde tijd schreef de markies van Aytona aan Olivares dat ondanks de tegenspoed

dit land van zijn koning houdt... en dat er in deze provincies bereidheid bestaat om wat rest van het grondgebied tot de laatste druppel bloed te verdedigen, en zelfs meer, als we de ingezetenen maar met liefde en vertrouwen bejegenen, en als Zijne Majesteit maar alles in het werk stelt om zijn wapens hier voldoende middelen te geven³⁰.

De nuntius en de ambassadeur (Aytona was net benoemd tot opvolger van Bédmar) gaven goed de in het Zuiden algemeen heersende stemming weer: steun voor de strijd tegen de Republiek, maar tegelijkertijd afkeer van de Spaanse militaire en burgerlijke gezagsdragers, die verantwoordelijk werden geacht voor de opeenvolgende nederlagen.

Dat de Staten van de verschillende Zuid-Nederlandse gewesten ondanks het te verwachten oorlogsleed bereid waren de koning in zijn belligerente plannen te volgen, bleek reeds vóór het eigenlijke aflopen van het bestand: in de zomer van 1620 kreeg de centrale regering vanwege de Staten van Vlaanderen een buitengewone bede van f400.000 toegekend, 'mits het eijndighen van den trêves'³¹; de Staten van Artesië stonden een buitengewone bede van f60.000 toe voor fortificatiewerken en het lichten van troepen 'gezien de voorbereidingen van de vijand'³². Eenjaar later, toen de krijgsverrichtingen daadwerkelijk op gang kwamen, stemden de Staten van Brabant in met een buitengewone bede ten belope van f150.000, 'totte defensie vanden Catholicke religie ende van desen lande van Brabant'³³. In 1622 kwam Vlaanderen zelfs over de brug met een buitengewone bede van f1.000.000 om de vijand in het noorden van het graafschap het hoofd te bieden³⁴.

Ook de omvang van de gewone bede ging in stijgende lijn. Bedroeg de opbrengst van gewone en buitengewone beden in de bestandsjaren 1617-1619 jaarlijks gemiddeld circa f714.000 in Vlaanderen, circa f426.000 in Brabant, en circa f 194.000 in Artesië, in de periode 1627-1629 was dit opgelopen tot een jaarlijks gemiddelde van respectievelijk f1.347.000, f815.000 en f289.000³⁵. De bereidheid van de Staten om een

29 Van Meerbeeck, *Correspondance*, nr. 452.

30 Aytona aan Olivares, 13 november 1629 (Koninklijke Bibliotheek Brussel, handschriftenverzameling [KBB hs.] 16.147-48, f. 44-45).

31 H. van Houtte, *Tafels van de resolutieboeken der Staten van Vlaanderen, I (1580-1583 en 1614-1631)* (Brussel, 1936) 69-70. Buitengewone bedes (in Brabant 'subsidies' genoemd) werden apart van de gewone bede onderhandeld. Daar waar de gewone bede in principe bestemd was voor de financiering van de lopende uitgaven van de centrale overheid, werd de buitengewone bede steeds gevraagd voor een specifiek doel, meestal oorlogvoering.

32 Ch. Hirschauer, *Les États d'Artois. De leurs origines à l'occupation française, 1340-1640* (Parijs, Brussel, 1923) 11, 122.

33 S. Quaghebeur, *De politieke rol van de Staten van Brabant (1621-1648)* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling Universiteit Gent, 1998) 46.

34 Van Houtte, *Tafels*, 75.

35 Zie tabellen 2, 3 en 4. Bij het interpreteren van deze cijfers dient men er rekening mee te houden dat de centrale regering achteraf vaak reducties toestond op de toegezegde beden, als compensatie voor overmacht (misoogsten, verwoestingen door oorlogsomstandigheden, plunderingen et cetera) of voor

duit in het zakje te doen, nam soms heel concrete vormen aan. Begin 1624 bijvoorbeeld beslisten de Staten van Vlaanderen voortaan een premie van f50 toe te kennen 'aen den gonne doot slaet eenen van de vijanden'³⁶.

Het engagement van de Staten in de oorlogvoering bleef overeind ondanks de zware last die de strijd legde op het land. Vanaf de start van de vijandelikheden waren klachten over vernielingen en brandschattingen door eigen troepen niet van de lucht. Mouterij als middel om financiële eisen kracht bij te zetten mocht na het Twaalfjarig Bestand in het *Ejército de Flandes* dan wel zo goed als uitgebannen zijn³⁷, de onderbetaalde soldaten vonden in voortdurende stroperijen al snel een alternatief om hun povere soldij wat aan te vullen. In de loop van de talrijke bede-onderhandelingen werd door de Staten geen *acte van presentatie* voorgelegd waarin de ongedisciplineerdheid van het koninklijk leger niet werd aangeklaagd³⁸. Maakten de Staten tegen de oorlog op zich geen fundamenteel bezwaar, tegen de gevolgen ervan des te meer. Toch was dit voor de representatieve instellingen onvoldoende reden om aan te sturen op een onmiddellijke vrede met het Noorden. Toen in het najaar van 1627 door een rechtstreekse gezant van Filips IV bij de Staten het voorstel van de *Union de las Armas* werd aangekaart, en ze uitgebreid de kans kregen om hun mening te geven over de oorlog en over de wijze waarop die in de toekomst zou worden gefinancierd, eiste geen van de onderscheiden Staten het opstarten van vredesgesprekken met Den Haag³⁹. Uiteraard keken ze uit naar het einde van de 'soe lanckduerige oorloge ende

gebiedsverlies aan de vijand, of als aanpassing van de fiscale last aan de gewijzigde financiële en economische draagkracht van steden en plattelandsdistricten. De Staten konden ook beheerskosten aftrekken van het gevoteerde bedrag. In die zin zijn de in de tabellen gepresenteerde cijfers een maximumgetal. Anderzijds geven de vermelde bedragen niet de totaliteit weer van de inspanning van de gewesten in het kader van de oorlogvoering. Steden en kasselrijen namen vaak supplementaire kosten voor hun rekening, zoals voor het inkwartieren van troepen tijdens de veldtochten (*passagiert en repassagien*) of tijdens het winterseizoen (*logementen*), voor het leveren van brandstof, kleding, levensmiddelen, transportfaciliteiten, enzovoorts. De reële financiële inspanning van de Staten lag daarom wellicht hoger dan wat de cijfers in de tabellen 2-4 aangeven, wat niet wegneemt dat de centrale regering in bepaalde gevallen ermee akkoord ging dat de Staten ook deze kosten in mindering brachten op de beden. De kosten voor *passagien en repassagien* bijvoorbeeld werden vanaf 1623 systematisch afgehouden van het te betalen bedrag. Het lichten van keurlingen — lokale hulpstroepen die voornamelijk werden ingezet voor bewakingsopdrachten — legde eveneens een bijkomende last op de lokale financiën, tot ook dit met ingang van 1637 in mindering mocht worden gebracht van de toegestane bede.

36 Van Houtte, *Tafels*, 87.

37 G. Parker, *The army of Flanders and the Spanish road 1567-1659* (Cambridge, 1972) 205-206.

38 In 1633 zou het aanhoudend falen van de militaire justitie, het auditoraat, zelfs leiden tot de uitvaardiging (op herhaald aandringen van de Staten) van een ordonnantie waardoor voortaan ook burgerlijke rechtbanken misdrijven begaan door soldaten en officieren konden betuigen, met dien verstande dat delicten zoals verraad, plichtsverzuim en mouterij, het exclusieve terrein zouden blijven van de militaire rechtbanken; 'Placcaert ende ordonnantie over de ongeregheden van het oorlogsvolck', 10 oktober 1633, in: *Placcaerten, ordonnanlien ende edicten van Brabant* (Antwerpen, Brussel, 1648-1774) II, 333-338.

39 De *Unión de las Armas* was een project van Olivares, gericht op een financieel-militaire integratie van de onderscheiden delen van de Spaanse monarchie. Madrid wilde de financiële last van de vele oorlogen minder laten wegen voor Castilië en voortaan meer gelijkmatig verdelen over alle componenten van het imperium. Het was de bedoeling dat een permanent leger van 140.000 soldaten op de been zou worden gehouden, waarvan er 44.000 zouden worden betaald door Castilië, telkens 16.000 door Portugal, Catalonië en Napels, 12.000 door de Nederlanden, 10.000 door Aragon, 8.000 door Milaan, en 6.000 door respectieve-

onsprekelycke swaericheden', maar de standen vertegenwoordigingen bleven de vorstelijke stelling onderschrijven dat het Noorden slechts middels een overtuigend militair optreden zou kunnen worden gebracht tot het aanvaarden van voorwaarden beter dan die van 1609. Tezelfdertijd erkenden ze dat het land zelf niet bij machte was om in te staan voor de verdediging van het grondgebied en van het katholicisme. Onder meer het graafschap Vlaanderen bezwoer Filips IV daarom 'de ne restraindre ny diminuer les forces de son royal exercito ny les provisions que Sa Maiesté est accoustumee d'envoyer pardeça'⁴⁰.

De crisis van het regime

Het was enkel dankzij een omzichtig gemanoeuvreur van Aytona, die in Brussel meer en meer de touwtjes in handen kreeg, dat na de val van 's-Hertogenbosch de druk van de ketel kon worden gehaald. De door Bédmar geminachte Raad van State werd in ere hersteld en uitgebreid met de jurist Pieter Roose, de aartsbisschop van Mechelen Jacques Boonen, en de Gentse bisschop Antonius Triest. De benoeming van deze twee hoge geestelijken kon gelden als een gebaar naar de twee belangrijkste Staten. Boonen was tevens een vooraanstaand lid van de Brabantse Staten, en Triest genoot het volle vertrouwen van de Vlaamse Staten⁴¹. Anderzijds stond de verknochtheid van Boonen en Triest aan het Huis van Oostenrijk — aan wie zij hun opgang in de kerkelijke hiërarchie te danken hadden — boven alle twijfel verheven⁴². Met deze benoeming verzekerde het regime zich dus van twee belangrijke brugfiguren. Daarnaast werden alle Staten van het land door Filips IV uitgenodigd hem hun bekommernissen en grieven kenbaar te maken — wat ze ook uitgebreid deden⁴³. Brabant maakte van de gelegenheid zelfs gebruik om een eigen gezant richting Spanje te sturen. Aytona adviseerde Madrid de man (die hij niet kon luchten) goed te ontvangen⁴⁴. Deze intensivering van de communicatie tussen het centraal gezag en de standenvertegenwoordigingen, samen met een toename van de *mesadas*⁴⁵, zorgden voor een herstel van de

lijk Sicilië, Valencië en de eilanden in de Middellandse Zee en de Atlantische Oceaan. Voor de Nederlanden kwam dit *grosso modo* neer op de op dat ogenblik bestaande toestand. Zie over de Wapenunie onder meer Elliott, *The count-duke*, 244-277; M. A. Echevarrfa Bacigalupe, 'Estado moderno e integración polftico-económica. La union de armas en Flandes (1625-1632)', in: *Adas del I symposium internacional. Estado yfiscalidaden el Antigua Regimen* (Murcia, 1989) 381-392; Parker, *The army*, 156-157.

40 'Proposition faite aux États des Pays-Bas en 1627 ...', 27 september 1627-4 februari 1628 (ARA Audiëntie 1189, f. 19,48 en 74).

41 In 1622 en 1625 bijvoorbeeld had Triest gefungeerd als spreekbuis van de Vlaamse Staten om aan het Brusselse hof hun nood te gaan klagen over de zware lasten die het graafschap tijdens de veldtocht te dragen kreeg. Van Houtte, *Tafels*, 75; Filips IV aan Isabella, 25 mei 1625 (CCE II, nr. 708). Jacques Boonen zetelde in de Brabantse Staten in zijn hoedanigheid van abt van de benedictijnerabdij van Affligem.

42 Vgl. H. Millet, P. Moraw, 'Clerics in the State', in; Reinhard, *Power Elites*, 173-188.

43 De Staten herhaalden hun gekende kritieken: ongedisciplineerdheid van de eigen troepen, een onbekwame legerleiding, een militaire justitie die niet was opgewassen tegen haar taak, onvoldoende geldtransferten uit Spanje.... Vgl. L. P. Gachard, *Actes des États-Généraux de 1632* (Brussel, 1853-1856) I, 73-75.

44 Aytona aan Olivares, 8 maart 1630 (KBB hs. 16.147-48, f. 52v.-54).

45 In 1629 werden vanuit Spanje slechts 1.539.938 dukaten overgemaakt. Dit was niet alleen een gevolg van het verlies van de Zilvervloot, maar ook van de oorlog in Mantua, die Spanje tussen 1628 en 1630 in totaal 10.000.000 dukaten zou kosten. J. H. Elliott heeft het in dit verband zelfs over 'the most serious

rust. De Staten kwamen op hun beurt over de brug met 'aydes jamais veues ny ouyes du passé'⁴⁶.

Ook de crisis van 1629 had de Staten de opties van Madrid dus niet fundamenteel ter discussie doen stellen. Maar ondanks de beloftes van Filips IV slaagde Spanje er niet in de situatie in de Nederlanden ten goede te keren. Het *Ejército de Flandes* kon in 1631 dan wel voorkomen dat Brugge werd ingenomen, maar het had maar een haar gescheeld. Was Oranje een maand eerder uitgerukt, dan was volgens de pauselijke nuntius de catastrofe niet meer te overzien geweest⁴⁷. De Staten van Brabant omschreven de redding van Brugge zelfs als 'een klein mirakel', en vreesden dat Frederik Hendrik in 1632 zijn pijlen op Antwerpen zou richten. Eind 1631 bezette een Zweeds leger aangevuld met Duitse protestanten grote delen van de Nederpalts. Ook dat belaagde nu de Zuidelijke Nederlanden. Bovendien werden de aanwijzingen voor een nakende Franse inval steeds sterker. Uit drie hoeken dreigde gevaar.

Brabant besloot tot actie. In februari 1632 gaven de Staten aan Johannes Druys, abt van de Parkabdij te Heverlee, opdracht om bij de koning een bestand of een vrede met de Republiek te gaan bepleiten. Het was volgens de Brabantse Staten

le vray chemin de mettre ces Estats hors de danger, et par le moyen d'une trefve donner pied a Sa Maiesté de faire redouter ses forces et grandeurs par tous les royaumes du monde⁴⁸.

De schrik zat er goed in. De gebeurtenissen zouden Brabant geen ongelijk geven. Frederik Hendrik greep zijn kans en opende het offensief in de Maasregio. Begin juni capituleerden Venlo, Roermond, Straelen en Sittard. De val van Maastricht was nog slechts een kwestie van tijd. Tot overmaat van ramp liep topofficier Hendrik van den Bergh over naar het Staatse kamp.

De ineensstorting van het Spaanse gezag leek nakend. Van den Bergh riep de Zuid-Nederlandse bevolking op 'het Spaanse juk van zich af te werpen', maar zijn veronderstelling dat deze oproep het laatste duwtje zou zijn dat nodig was om het regime als een kaartenhuisje in elkaar te doen stuiken, bleek voorbarig. Van den Berghspronunciamento vond, tot grote opluchting van de Brusselse regering, nauwelijks weerklank. De Staten namen onmiddellijk afstand van Van den Berghs actie en hernieuwden zelfs hun eed van trouw aan Filips IV⁴⁹. Anderzijds gingen Isabella en Aytona, op advies van onder meer Boonen, Druys en de hertog van Aarschot (leider van de Zuid-Nederlandse adel), in op de wens van de gewesten de Staten-Generaal bijeen te roepen en aldus de weg vrij te maken voor onderhandelingen van Staten (Brussel) tot Staten (Den Haag)⁵⁰. Het leek de enige mogelijkheid om de groeiende ontevredenheid te ka-

mistake of Olivares' political career'; J. H. Elliott, *Richelieu and Olivares* (Cambridge, 1984) 95. In 1630 beliepen de *mesadas* 2.468.818 dukaten. In 1631 steeg dit tot 4.152.635 dukaten (zie tabel 1).

46 Gachard, *Actes*, I, 75.

47 Van Meerbeeck, *Correspondance*, nr. 722.

48 Staten van Brabant aan Johannes Druys, 17 februari 1632 (geciteerd in Quaghebeur, *De politieke rol*, 82).

49 Hirschauer, *Les États d'Artois*, II, 132; J. Dhondt, *Tafels van de resolutieboeken der Staten van Vlaanderen*, II, (1631-1656) (Brussel, 1941) 49 en 67; Quaghebeur, *De politieke rol*, 83.

50 Aytona aan Filips IV, 25 juni 1632 (KBB hs. 16.149, f. 79).

naliseren. Want ondanks het geringe succes van Hendrik van den Berghs oproep, werd, meer nog dan in 1629, openlijk uiting gegeven aan het wijdverbreide ongenoegen over alles wat Spaans en Spaansgezind was. 'De haat die men ons hier toedraagt is onbeschrijfelijk', noteerde Aytona in één van zijn vele brieven aan Olivares⁵¹; geruchten dat men voor de Spanjaarden 'Siciliaanse vespers' in petto had, waren niet van de lucht⁵².

Gezien de autoriteit van een overkoepelende vertegenwoordigende instelling als de Staten-Generaal, was het traditioneel de politiek van Madrid dat de samenroeping ervan enkel kon geschieden met uitdrukkelijke goedkeuring van de vorst. Isabella en Aytona waren dus duidelijk buiten hun boekje gegaan, niet alleen omdat ze omwille van de zware druk van onderaf geen keuze hadden, maar ook omdat ze, veel meer dan Olivares, de onderhandelingen een kans wilden geven, al beseften ze dat een eerbaar compromis gezien het krijgsverloop wellicht niet langer binnen de mogelijkheden lag. Maar de Zuid-Nederlandse onderhandelaars zouden dan minstens toch kunnen vaststellen dat het niet de weigerachtige houding van de koning was die het afsluiten van een bestand op redelijke voorwaarden in de weg stond, maar wel de inheligheid van de Republiek⁵³.

Aytona's visie op de oorlog tegen de Verenigde Provinciën was in driejaar tijd danig geëvolueerd. Vanaf zijn aankomst in de Nederlanden in het najaar van 1629 wist hij dat er hard en met succes zou moeten worden gevochten om het Noorden tot enige toegeeflijkheid te dwingen, en net als zijn beschermheer Olivares geloofde hij ook dat dit zou lukken⁵⁴. Hoewel de Staatse verovering van het Braziliaanse Pernambuco enkele maanden later de zaak nog bemoeilijkte, deed dit niets af aan zijn geloof in Spanjes kunnen. Maar vanaf eind 1631, aankijkend tegen een dreiging vanuit zowel de Republiek als Frankrijk en de Nederpalts, koos de ambassadeur het zekere voor het onzekere. Het realisme kreeg nu ook bij hem de bovenhand, en hij adviseerde samen met Isabella het aanvaarden van een bestand vergelijkbaar met dat van 1609, wat erop neerkwam dat beide kampen alles zouden behouden wat ze op dat ogenblik in handen hadden⁵⁵. De val van Maastricht maakte ook zo'n compromis onmogelijk, zoals vlug zou blijken.

Onmiddellijk na de start van de zittingen begin september 1632 besloten de Brusselse Staten-Generaal de landvoogdes een officiële toestemming te vragen om met de vijand te onderhandelen over vrede. De gedeputeerden onderstreepten daarbij dat niets zou worden gezegd of gedaan dat zou ingaan tegen de belangen van de katholieke godsdienst of 'tegen de gehoorzaamheid die zij aan de koning verschuldigd waren'. Op

51 Aytona aan Olivares, 27 augustus 1632 (KBB hs. 16.147-48, f. 113-114).

52 Aytona aan Filips IV, 23 juli 1632 (KBB hs. 16.149, f. 79v.-80).

53 Aytona aan Filips IV, 21 september 1632 (KBB hs. 16.149, f. 83).

54 Aytona aan Olivares, 13 november 1629 (KBB hs. 16.147-48, f. 44-45). De markies had zijn razendsnelle diplomatieke opgang én de regeling van zijn financiële problemen te danken aan zijn patroon Olivares; hij erkende grif dat hij een 'hechura y dependiente' was van de graaf-hertog (zie onder meer Aytona aan Olivares, 24 juli 1630; KBB hs. 16.147-48, f. 66-67).

55 Aytona aan Olivares, 1 december 1631 (KBB hs. 16.147-48, f. 96v.-98); Isabella aan Filips IV, 18 mei 1632 (CCEII, nr. 1883); Aytona aan Filips IV, 12 oktober 1632 (KBB hs. 16.149, f. 84-85).

voorstel van aartsbisschop Boonen — lid van de Brabantse vertegenwoordiging — keurden de Staten-Generaal bovendien een verklaring goed dat de onderhandelingen het voortzetten van de strijd niet in de weg zouden mogen staan. Er zou dus worden gepraat 'les armes en main' en met 'réputation convenable', en meer dan ooit toonden de Staten zich bereid daarvoor in de beurs te tasten⁵⁶. Enerzijds hadden de vertegenwoordigers van de Zuid-Nederlandse standen de centrale regering gedwongen de Staten-Generaal samen te roepen, opdat ze zelf met het Noorden zouden kunnen gaan praten, maar anderzijds was het ontegensprekelijk hun bedoeling te werken binnen de legaliteit (want met fiat van de landvoogdes) en overeenkomstig de uitgangspunten van de koning. Ook aan de onderhandelingstafel zouden ze zich duchtig weren.

De ontuchtering kwam snel. De eerste Brusselse delegatie kreeg van Frederik Hendrik te horen dat de Republiek, naast de hernieuwing van de voorwaarden van 1609, ook eiste dat alle Spaanse troepen zich uit de Nederlanden zouden terugtrekken, dat alle forten op Zuid-Nederlandse bodem zouden worden ontmanteld en dat de controle over enkele Vlaamse havens aan Den Haag zou worden overgedragen. De delegatie tekende luide protesten aan tegen deze 'pointcs si insolents et impertinens' en keerde naar Brussel terug⁵⁷. Een tweede vertegenwoordiging wachtte korte tijd later al evenzeer een koude douche: Frederik Hendrik herhaalde de vorige eisen, en voegde er onder meer nog aan toe dat zowel in het Noorden als in het Zuiden vrijheid van godsdienst diende te heersen en dat de Nederlandse gereformeerden ook in de andere landen van de katholieke koning niet langer zouden worden vervolgd⁵⁸. Hoewel de onderhandelingen nog meer dan anderhalfjaar zouden voortstlepen, was het eind 1632 voor eenieder duidelijk dat de kansen op vrede uitermate gering waren.

Filips IV en zijn eerste minister hadden de ontwikkelingen in de Nederlanden met groeiende ongerustheid gevolgd. 'Het nieuws uit Vlaanderen verplicht ons tot het nemen van krachtige beslissingen, zoals dat moet in tijden van hoogste nood', schreef Olivares op 27 september 1632 aan de kardinaal-infant don Fernando, broer van de koning en toekomstig gouverneur-generaal van de Nederlanden,

want alles zal de dieperik ingaan indien geen paal en perk wordt gesteld aan de algemene ongehoorzaamheid, aan het gebrek aan respect en liefde voor de koning en aan het niet aflatend streven naar eigenbelang.

Het kwam er voor de graaf-hertog nu op aan 'de gestrengheid van in de tijd van Filips II wat op te frissen'⁵⁹. Voorlopig kon Olivares echter niet veel meer dan afwachten en hopen dat Aytona, Isabella en de Zuid-Nederlandse onderhandelaars geen onoverkomelijke toegevingen zouden doen en de regering in Madrid aldus voor voldongen

56 Gachard, *Actes*, I, 76; II, 17-19. In 1631-1632 bereikte de jaarlijkse bijdrage van Vlaanderen recordhoogten van circa f1.800.000 (vgl. tabel 2).

57 Gachard, *Actes*, I, 79 en 174-175.

58 Gachard, *Actes*, I, 191-194.

59 Olivares aan don Fernando, 27 september 1632 (British library Londen, additional manuscripts 14.007, f. 45-46V.).

feiten zouden plaats. De exorbitante eisen van Frederik Hendrik hielpen hem zijn doel te bereiken. Het overlijden van Isabella, de aangekondigde komst van de kardinaal-infant en het aan het licht komen van een mislukte samenzwering van een deel van de adel met Frankrijk, deden de rest⁶⁰. De hertog van Aarschot bekocht zijn (vermeende) betrokkenheid bij de samenzwering met opsluiting in een Madrileense gevangenis. In juli 1634 gingen de Staten-Generaal — naar de inzichten van Filips IV 'een vergadering verderfelijk op alle ogenblikken, in alle tijden en in alle monarchieën zonder enige uitzondering' — op last van de koning, en zonder tegenpruttelen, uit elkaar⁶¹. De gedeputeerden waren diep teleurgesteld over de complete mislukking van de onderhandelingen; dat dit te wijten was aan de onverzettelijkheid van het Noorden, leed in hun ogen geen twijfel. Het bevestigde hen in de overtuiging dat de gehoorzame gewesten er geen baat bij zouden hebben zich van Spanje te verwijderen. In die zin had de gok die Isabella en Aytona in juni 1632 met het samenroepen van de Staten-Generaal noodgedwongen hadden gewaagd, uiteindelijk een voor Spanje gunstig gevolg gekend.

Offensief onvermogen

Het was nu tijd voor beslissend weerwerk. Met de benoeming van zijn jongere broer tot gouverneur-generaal wilde Filips IV de Zuidelijke Nederlanden een overtuigend signaal geven dat hun lot hem zeer ter harte ging en dat de kommervolle tijd weldra voorbij zou zijn. Krachtig leiderschap, hogere oorlogsbudgetten en een opgevoerde legersterkte zouden borg staan voor een vernieuwd offensief.

Op 4 november 1634 deed de kardinaal-infant, uitgedost als veldheer en begeleid door een stoet van een vijfhonderdtal edelen en hoogwaardigheidsbekleders, zijn feestelijke intrede te Brussel. De maanden nadien volgden luisterrijke ontvangsten in Brugge, Gent en Antwerpen. Waarnemers onderstreepten de euforische stemming ter gelegenheid van don Fernando's aankomst. Het was de uitdrukking van de hoop en de vaste overtuiging dat de jonge prins beterschap zou brengen. In tientallen pamfletten werden zijn nobele afkomst en zijn jeugdige kracht geroemd en werden de hooggespannen verwachtingen die men in hem stelde, omstandig verwoord⁶².

Lang zouden de wittebroodsweken niet duren. In het voorjaar van 1635 was ook de oorlog met Frankrijk een feit. Frankrijk en de Republiek sloegen de handen ineen. Eind mei marcheerde een invasiemacht onder leiding van Frederik Hendrik en maarschalk de Châtillon het hertogdom Brabant binnen. Tienen werd op 9 juni bestormd en meedogenloos geplunderd. Ooggetuigen verhaalden hoe losgeslagen Franse en

60 R. Vermeir, 'Le duc d'Arschot et les conséquences de la conspiration des nobles (1632-1640)', in: H. Soly, R. Vermeir, ed., *Beleid en bestuur in de oude Nederlanden. Liber amicorum prof. dr. M. Baelde* (Gent, 1993) 477-489.

61 CCdE, 16 maart 1634 (Archivo general de Simancas, Estado [AGS E.] 2048, f. 35).

62 W. Brûlez, *Correspondance de Richard-Pauli Stravius (1634-1642)* (Brussel, Rome, 1955) nr. 47; D. de Aedo y Gallart, *Viaje del infante cardenal Don Fernando de Austria* (Antwerpen, 1635) 195-196; M. Huisman, J. Dhondt, L. van Meerbeeck, *Les relations militaires des années 1634 et 1635 rédigées par J. A. Vincart, secrétaire des avis secrets de guerre aux Pays-Bas* (Brussel, 1958) 99 en 111-112. Zie ook M. Sabbe, *Brabant in 't verweer. Bijdrage tot de studie der Zuid-Nederlandsche strijdliteratuur in de eerste helft der 17e eeuw* (Antwerpen, 1933) 199-230.

Staatse soldaten zich overgaven aan 'tant d'horribles sacrillèges, tyrannies et inhumanités contre hommes, femmes, filles et religieuses'⁶³. Talrijke katholieke cultusplaatsen werden geprofaneerd en in brand gestoken. Het nieuws van de terreur verspreidde zich als een lopend vuur over de Zuidelijke Nederlanden en sloeg de ingezetenen met ontzetting⁶⁴. Een pamfletschrijver meende dat 'een turckx hert sulck geen wreedheyt sou toonen'⁶⁵. Elke vorm van sympathie voor Frankrijk of voor de Republiek, voor zover die in bepaalde kringen nog bestond, was daarmee in één klap verdwenen. Meer dan ooit schaalden de gewesten zich achter de landvoogd⁶⁶. De krijgskansen keerden door hulp vanuit het Rijk. Het invasieleger werd uiteengejaagd; tegen alle verwachting in slaagden don Fernando's troepen er zelfs in door te stoten tot op het grondgebied van de Republiek en het strategisch belangrijke fort Schenckenschans in te nemen.

Schenckenschans bleef nauwelijks een jaar in Spaanse handen, maar toch zou de inname van het fort het enige echte militaire hoogtepunt blijken van don Fernando's zevenjarige landvoogdij. De inval in Picardie in 1636 zorgde voor een spectaculaire maar zeer tijdelijke reeks veroveringen. Vanaf 1637 moest het *Ejército de Flandes* het initiatief uit handen geven. Ondanks het astronomisch hoge oorlogsbudget van bijna 4.500.000 dukaten, ging dat jaar Breda verloren. In 1638 wist don Fernando op beide fronten stand te houden, maar het jaar daarop capituleerde Hesdin voor het Franse leger en bracht Maarten Tromp nabij Duins de Spaanse Armada tot zinken. In 1640 barstte de oorlog ook op het Iberisch schiereiland volop los: in juni brak de Catalaanse opstand uit, enkele maanden later gevolgd door de afscheuring van Portugal. In de Nederlanden gingen Atrecht en grote delen van Artesië over in Franse handen. Spanje kon over de hooggegrepen ambities tegen de Republiek en Frankrijk wel voorgoed een kruis maken.

Kenschetsend voor Olivares' irrealistische inschatting van het krijgsverloop in de Nederlanden was dat hij er vast van overtuigd was dat Schenckenschans, 'de sleutel van de deur die leidt naar de onderwerping van de rebellen en naar een waardig en eervol vredesakkoord', stevig in Spaanse greep was en ook zou blijven. Het was deze veronderstelling die, samen met de hoop op een spoedige oorlogsverklaring vanwege de keizer aan het adres van de Republiek nu de Vrede van Praag een feit was, de graaf-hertog zwaar deed uithalen naar de Spaans-Staatse onderhandelingen die ondertussen op initiatief van de kardinaal-infant te Griethausen en Kranenburg hadden plaatsgevonden. In het najaar van 1635 toonde don Fernando zich voorstander van een snelle regeling met het Noorden. De inname van Schenkenschans had in de Republiek gezorgd voor 'grote onrust en verwarring'. Spanje moest deze gelegenheid te baat nemen en aansturen op vrede, alvorens het fort eventueel opnieuw zou verloren gaan. Toch achtte hij de reële kansen van dergelijke onderhandelingen 'omwille van

63 Huisman, Dhondt, Van Meerbeeck, *Les relations militaires*, 135-137; Brûlez, *Correspondance*, ta. 152.

64 L. Vrancken, 'Tienen in de eindfase van de 80-jarige oorlog, 1621-1648', in: *Tienen 1635. Geschiedenis van een Brabantse stad in de zeventiende eeuw* (Brussel, 1985) 35-38.

65 Sabbe, *Brabant*, 236.

66 Brulez, *Correspondance*, nrs. 150 en 157.

de hoogmoed van de rebellen' niet groot. Bovendien liet hij niet na te herhalen — zoals hij de volgende jaren zou blijven doen — dat hij niets zou ondernemen of ondertekenen zonder vooraf gaandelijke goedkeuring van zijn koninklijke broer.

Don Fernando had weliswaar gehandeld op basis van een volmacht en instructies uit 1634, maar dat waren volgens Olivares 'oude en achterhaalde bevelen en richtlijnen'. De landvoogd had beter moeten weten. Omwille van de recente successen had hij de rebellen duidelijk moeten laten voelen dat Spanje niet stond te trappelen om vrede. 'Zij zijn het die vernederd moeten worden, niet wij', was de mening van Olivares, maar don Fernando en zijn raadgevers waren te werk gegaan 'met weinig waardigheid en nog minder aandacht voor en verstand van de materie'. Met name het feit dat de Spaanse onderhandelaars tijdens de gesprekken geen gewag hadden gemaakt van het Frans-Staatse defensief en offensief akkoord van 8 februari 1635, waarin gestipuleerd stond dat geen van beide landen apart met Spanje een vrede zou sluiten, zat hem hoog. Gezien de afspraken met Richelieu kon de Republiek het dan ook onmogelijk ernstig menen. Enkel Olivares' Zuid-Nederlandse beschermeling en alter ego Pieter Roose, sinds eind 1632 hoofd-voorzitter van de Geheime Raad, had zich gekant tegen deze gesprekken te Kranenburg. Hij werd er door de koning en de eerste minister uitgebreid voor geprezen.

Luister steeds naar Roose als het op onderhandelen aankomt, want hij ziet vaak de moeilijkheden en de valstrikken die anderen niet zien, en weet dat hij geen absoluut tegenstander is van een bestand, maar dat hij alleen wil, en zeer terecht, dat dit op gunstige voorwaarden wordt afgesloten,

schreef de koning eind december 1635 aan zijn broer. Don Fernando moest goed beseffen

dat als de Hollanders in de besprekingen van hem niet willen weten, zoals dat het geval is, dit precies is omdat ze er zich van bewust zijn dat hij hun listen doorziet en hij minder dan de Spaanse ministers in Brussel bereid is om onverantwoorde toegevingen te doen.

Roose was nu voor Olivares en Filips IV 'na de kardinaal-infant de steunpilaar van de regering in Brussel'⁶⁷. De vertegenwoordiger van de compromisloze Spaanse lijn was een Zuid-Nederlander.

Olivares had er geen twijfel over laten bestaan: Spanje zou niet meer onderhandelen, de strijd zou worden voortgezet tot de rebellen bereid waren op alle Spaanse eisen in te gaan. Maar Schenkenschans viel en Breda volgde. Eind 1637 was het voor de kardinaal-infant duidelijk dat de tweefrontenoorlog onmogelijk kon worden gewonnen en hij vroeg Madrid toestemming voor het heropenen van de gesprekken met de Re-

67 Don Fernando aan Filips IV, 11 oktober 1635 (AGS E. 2050, f. 90); Olivares aan Roose, 17 november 1635 (Algemeen Rijksarchief Brussel [ARA], Conseil Privé Espagnol [CPE] 1502, f. 128-129); *voto* Olivares (een *voto* is een op schrift gestelde mening van een raadsheer), 7 december 1635 (AGS E. 2050, f. 115); Filips IV aan don Fernando, 11 december 1635 (ARA, Secrétairerie d'état et de guerre [SEG] 213, f. 393-404).

publiek. Zijn raadgevers, waaronder zijn biechtvader fray Juan de San Agustín, waren het daar volmondig mee eens. Roose niet. De hoofd-voorzitter bleef vierkant tegen onderhandelen, want dat impliceerde toegevingen. Om zijn argumentatie kracht bij te zetten, verhaalde don Fernando hoe de aartsbisschop van Mechelen en de bisschoppen van Gent en Antwerpen hem (niet zonder enige overdrijving) hadden meegedeeld hoe bezorgd ze wel waren over het feit dat in de gebieden die de Republiek sinds het hervatten van de oorlog in 1621 had ingepalmd,

meer dan 1.000.000 katholieken wonen zonder de mis te kunnen bijwonen, zonder te kunnen biechten en zonder hun kinderen te kunnen laten dopen, wat erop neerkomt dat ze daar leven als dieren.

Deze wantoestand zou, aldus de prelaten, van de baan zijn als men in een regeling met Den Haag gedaan zou krijgen dat minstens in de generaliteitslanden vrijheid van godsdienst zou heersen. Als nu ook de top van de inlandse clerus voorzichtig aangaf dat een vergelijk met het Noorden niet inging tegen het belang van het katholicisme, waarom dan niet handelen voor het helemaal te laat was? Don Fernando bezwoer zijn broer de mening van Roose niet als zaligmakend te beschouwen, 'want gevreesd kan worden dat hij door zijn obstinate houding de ondergang zal zijn van de hele monarchie'⁶⁸. Madrid begreep dat men de kardinaal-infant niet langer het gesprek kon weigeren. Hij kreeg groen licht voor onderhandelingen, maar binnenskamers sloten de leden van de Staatsraad het doen van substantiële toegevingen bij voorbaat uit. Onderhandelen vanuit een verliezende positie 'kon alleen maar grote nadelen opleveren'. Zonder 'betekenisvolle overwinningen om de reputatie van onze wapens te herstellen en de hoogmoed van de rebellen te breken' kon voor Olivares van een ernstige dialoog geen sprake zijn⁶⁹. In allen gevalle moest de kardinaal-infant als voorafgaandelijke voorwaarde stellen dat de Republiek Breda en Maastricht zou restitueren en in ruil voor f3.000.000 of f4.000.000 afstand zou doen van haar veroveringen in Brazilië. Daarnaast zou door de teruggave van Kerpen, Orsoy en Rheinberg ook de Spaanse positie op de Rijn moeten hersteld worden. De rest was dan voor later⁷⁰. De lat werd andermaal bijzonder hoog gelegd. Het verloop van de hervatte Spaans-Staatse onderhandelingen mocht de graaf-hertog geruststellen. Tot in het voorjaar van 1639 werd er gepraat, maar zonder enig resultaat. Toen één en ander ter ore kwam van Richelieu, maakte Frederik Hendrik vlug een einde aan de contacten⁷¹.

Catalonië en Portugal

De 'betekenisvolle overwinningen' zouden in 1639 vanuit zee moeten komen. Een Armada onder leiding van don Antonio de Oquendo zou door het aanvoeren van troepenversterkingen en extra-provisies in de Nederlanden de doorbraak forceren. Een Atlantische vloot zou de rebellen uit Brazilië verdrijven. Maar beide maritieme

68 Don Fernando aan Filips IV, 3 december 1637 (AGS E. 2053, niet gefolieerd [n. g.]); don Fernando aan Filips IV, 11 maart 1638 (ARA SEG 218, f. 395-396).

69 *Voto Olivares*, 18 april 1638 (AGS E. 2156, n. g.); CCdE, 11 mei 1638 (AGS E. 2053, n. g.).

70 Filips IV aan don Fernando, 17 maart 1638 (ARA SEG 218, f. 454-457).

71 Israel, *The Dutch republic*, 311-312.

offensieven mislukten. En de grootste calamiteiten lagen nog in het verschiet. De Catalaanse opstand in juni 1640, gevolgd door de Franse opmars in Artesië, deden Madrid naar de noodrem grijpen. 'Ik stel vrede voor, vrede en nog eens vrede', riep Olivares tijdens een zitting van de *Consejo de Estado*, medio november 1640⁷². Enkele weken later was het hek helemaal van de dam. Door de revolutie in Portugal dreigde het Spaanse imperium te imploderen. Madrid werd nu vragende partij: don Fernando kreeg toestemming zonder verdere ruggespraak met zowel de Republiek als Frankrijk een tijdelijke wapenstilstand van maximum twee jaar te ondertekenen, met als uitgangspunt dat alle partijen zouden houden wat ze op dat ogenblik hadden, en dat Frankrijk en de Republiek geen steun zouden leveren aan Catalanen en Portugezen⁷³. Daarnaast zou aangestuurd worden op een bestand of een definitieve vrede met Den Haag, om zo de franco-Staatse alliantie te breken. In de veronderstelling dat men in het Noorden goede redenen had om beducht te zijn voor de groeiende Franse macht en dus geen belang had bij een al te verzwakt Spanje, meende Madrid zelfs nu nog harde eisen te kunnen stellen. Don Fernando moest blijven hameren op onder meer erkenning van een vorm van soevereiniteit van de Spaanse koning, vrije godsdienstbeleving voor katholieken, heropening van de Schelde en de teruggave aan Spanje van enkele door het Noorden veroverde steden. Zelfs met het water aan de lippen werd de klassieke Olivaristische benadering niet verlaten, al was dat misschien omdat Madrid toch niet geloofde dat de Republiek, nu zij meer dan ooit uitzicht had op gebiedswinst, tot praten bereid was, en dat er van 'una paz razonable' in die omstandigheden hoegenaamd geen sprake zou zijn⁷⁴.

De berichten uit de Nederlanden bevestigden deze inschatting⁷⁵. Tot zijn voortijdige dood in november 1641 zou de kardinaal-infant onophoudelijk toenadering zoeken tot Frederik Hendrik. Zowel in Madrid als in Brussel meende men dat de stadhouder, omwille van zijn hoge leeftijd en zijn bezorgdheid om zijn militair palmares ongeschonden te houden, nu zou ijveren voor vrede. Maar zowel de bemiddeling via de hertog van Bouillon als via de keizerlijke gezant Auersperg bleven zonder resultaat⁷⁶. Verwijzend naar het geplande internationaal vredescongres te Munster — waar ook zijn Franse bondgenoot mee aan tafel zou zitten — hield de prins van Oranje de boot af. Toch bleef men hardnekkig geloven dat Frederik Hendrik de sleutel in handen had en dat een regeling met de Haagse Staten-Generaal nutteloos was indien de volgens Madrid oppermachtige stadhouder daarmee niet zou instemmen⁷⁷.

In een laatste poging om te vermijden dat de Spaans-Staatse vredesonderhandelingen zouden worden verwezen naar Munster, liet Filips IV in het voorjaar van 1643 Frederik Hendrik een nieuw voorstel overmaken. In ruil voor de generaliteitslanden en de

72 *Voto Olivares* [medio november 1640] (AGS E. 2055, n. g.).

73 Filips IV aan don Fernando, 17 december 1640 (ARA SEG 652, f. 104-107); volmacht aan don Fernando, 17 december 1640 (AGS E. 2247, n. g.).

74 Filips IV aan don Fernando, 27 januari 1641 (ARA SEG 227, f. 168); 'Discurso sobre lo que puede haber innovado en Olanda el accidente de Portugal cerca del tratado de tregua', in: J. J. Poelhekke, *De Vrede van Munster* ('s-Gravenhage, 1948) 547-551.

75 Don Fernando aan Filips IV, 8 januari 1641 (ARA SEG 227, f. 66).

76 Israel, *The Dutch republic*, 348-349; CCdE, 30 september 1641 (AGS E. 2056, n. g.).

77 Poelhekke, *Vrede*, 151-152.

Zeeuwse eilanden, was de koning bereid Frederik Hendrik het hele territorium benoorden de Waal af te staan. Daarnaast zou de Republiek zich moeten terugtrekken uit Brazilië en West-Indië. In de gebieden die aldus onder Spaans gezag zouden terugkeren, zou het katholicisme opnieuw de enige toegelaten godsdienst worden, terwijl van Frederik Hendrik verwacht werd dat hij in zijn landen godsdienstvrijheid zou toelaten (al mochten de onderhandelaars zo nodig deze laatste eis laten vallen). Filips IV rekende erop dat Oranje dit verleidelijk aanbod niet zou weigeren en dat de prins sterk genoeg stond om in de Republiek de aanvaarding van een dergelijk akkoord *manu militari* op te leggen. Desgevallend zou hij daarvoor kunnen rekenen op Spaanse steun⁷⁸. Filips IV koesterde een chimerisch vertrouwen in het welslagen van het plan, dat hij voorstelde als een nieuwe oriëntatie van de Spaanse buitenlandse politiek sinds hij Olivares in januari 1643 had bedankt voor zijn diensten. Pieter Roose mocht over de hele zaak zelfs niet worden ingelicht. Het risico dat hij, gezien zijn rabiaat afwijzen van elk vergelijk met het Noorden, het opzet doeltreffend zou ondermijnen, was te groot. In het verleden hadden Filips IV en Olivares voor dit soort duikbootoperaties veelvuldig en graag van zijn diensten gebruik gemaakt (niet zeldzaam tot wanhoop van de kardinaal-infant), maar de tijden waren nu veranderd. In 'de nieuwe wijze van regeren van Uwe Majesteit' was er voor de koppige Roose geen plaats meer. Met de val van zijn patroon leken ook de dagen van de hoofd-voorzitter geteld⁷⁹.

Landvoogd don Francisco de Melo — ook hij had zijn opgang, en meer nog dan Aytona en Roose, te danken aan Olivares — deed wat hem gevraagd werd en organiseerde een nieuwe reeks contacten met de stadhouder, maar diens diplomatisch afwijzen van elk ernstig gesprek deed Melo snel tot het besluit komen dat dit niet de juiste strategie was. Overigens noopte het verloop van krijgs verrichtingen meer dan ooit tot bescheidenheid. De veldtocht van 1642 was relatief succesrijk, maar in mei 1643 kregen de Spaanse *tercios* te Rocroi een bijzonder zware nederlaag te verduren; enkele maanden later capituleerde de Luxemburgse vestingstad Thionville voor het Franse leger. Eind 1643 adviseerde Melo het afsluiten van een vredesverdrag met de Republiek 'tegen gelijk welke prijs en op gelijk welke voorwaarden'⁸⁰. Het schimmenspel met Frederik Hendrik werd onder Meio's opvolger Castel Rodrigo nog een tijdje voortgezet, maar ook de nieuwe landvoogd was van mening dat het vergeefse moeite

78 Instructies aan Francisco de Galarreta, 9 maart 1643, in: *Colección de documentos inéditos para la historia de España* [CODOIN] (Madrid, 1842-1895) 59, 207-214.

79 CCdE, 8 februari 1643 (AGS E. 2063, n. g.). Roose was niet alleen een cliënt van Olivares, maar hij fungeerde ook als *broker*. In 1636 bijvoorbeeld kreeg hij van Madrid de opdracht 'juristen uit te kiezen, en hen op te leiden en goed te instrueren volgens zijn inzichten, opdat hij van hen gebruik kan maken, en opdat ze ons in de toekomst van dienst kunnen zijn' (CCdE, 23 mei 1636; AGS E. 2051, n. g.). Vanuit zijn functie van hoofd-voorzitter zette hij in de Zuid-Nederlandse administratie een uitgebreid netwerk op van gezagsgetrouwe ambtenaren. Op die manier zorgde hij voor politieke *linkage* tussen periferie en centrum. Daarom bleef hij ook na Olivares' verdwijnen nuttig voor Madrid. De koning besloot hem voorlopig nog niet te laten vallen (Filips IV aan Castel Rodrigo, 9 april 1645; KBB hs. 16.150, f. 88). Over politieke patroons, cliënten en *brokers*, zie S. Kettering, *Pairons, brokers, and clients in seventeenth-century France* (New York, Oxford, 1986) en *Idem*, 'The historical development of political clientelism', *The journal of interdisciplinary history*, XVIII (1988) 419-447.

80 Melo aan Filips IV, 18 december 1643 (CODOIN 59, 298-304).

was, ondanks de ondertussen zeer grote soepelheid van Spaanse zijde⁸¹. Eind 1644 gaf Filips IV hem eindelijk opdracht zich voortaan toe te spitsen op onderhandelingen met de Staten-Generaal. En het mocht wat kosten: de landvoogd kreeg 500.000 dukaten overgemaakt om de contacten te bevorderen⁸².

Maar van een concreet akkoord zou ook in 1645 geen sprake zijn. Castel Rodrigo kon via zijn gezant Noirmont enkel het terrein verder aftasten. Het was wachten tot de Staatse afvaardiging in Munster zou verschijnen⁸³. Op 11 januari 1646 was het eindelijk zo ver. Ondanks de Frans-Staatse overeenkomst van maart 1644, waarin beide partijen zich andermaal hadden verbonden niet apart met Spanje te onderhandelen, kwamen Spanje en de Republiek in enkele maanden tijd tot een gedeeltelijk voorakkoord, dat begin juli werd geparafeerd. Spanje erkende hierin de Staatse onafhankelijkheid, deed onvoorwaardelijk afstand van de generaliteitslanden (waaronder de volledige meierij van 's-Hertogenbosch) en aanvaardde de sluiting van de Schelde. In januari 1647 volgde de erkenning van de Staatse veroveringen in de Westelijke en Oostelijke Indien. Op 30 januari 1648 werd de definitieve tekst ondertekend, en enkele maanden later, op 15 mei, volgde de plechtige bezwering en de uitwisseling van de ratificaties.

In Munster hadden de Spaanse onderhandelaars zich moeten beperken tot, om het in de kleurrijke bewoordingen van J. J. Poelhekke te stellen, het 'in een eentonige reeks van soms wel handig gecamoufleerde terugtrekkende bewegingen alles toe te geven wat de Staatschen werkelijk verlangden'⁸⁴. De graaf van Penaranda, hoofd van de Spaanse delegatie, onderhandelde naar eigen zeggen immers 'met de koord om de hals'⁸⁵. Gravelines en Sas-van-Gent waren in 1644 verloren gegaan, Hulst het jaar nadien — waardoor Antwerpen meer dan ooit bedreigd was — en in 1646 scheen niets nog de Fransen te kunnen tegenhouden. Ook voor de Republiek was het *Hannibal ad portas*. In augustus stootten Franse legers door tot diep in Vlaanderen. Duinkerke, Sint-Winoksbergen en Kortrijk werden bezet. De vrede tussen Spanje en de Republiek kwam voor beiden niets te vroeg.

Groeiende druk, toenemende steun

Ondanks de opeenvolgende verliezen waren de Zuid-Nederlandse provincies de lasten van de oorlog blijven dragen. Naarmate de toestand uitzichtlozer werd, groeide de betrokkenheid van de Staten in het krijgsverloop en namen hun financiële inspanningen zelfs toe⁸⁶. In het rampjaar 1645 bedroeg de Brabantse bijdrage ongeveer f 1.000.000, meer dan een verdubbeling in vergelijking met de gemiddelde bedde vóór 1621; het zwaarbelaaide Vlaanderen bood de centrale regering meer dan f2.900.000 aan, een

81 Castel Rodrigo aan Filips IV, 13 oktober 1644 (CODOIN 59, 383-387).

82 Filips IV aan Castel Rodrigo, 13 december 1644 (AGS E. 2251, n. g.).

83 Poelhekke, *Vrede*, 185-199.

84 Poelhekke, *Vrede*, 7.

85 Peñaranda aan Filips IV, 14 mei 1646 (CODOIN 82, 310-313).

86 De Staten werden steeds meer ingeschakeld in de logistieke aspecten van de oorlogvoering. Proviantering, transport van wapens en troepen, logementen, vestingwerken en cetera werden in toenemende mate georganiseerd door de Staten. Zie de talrijke aanwijzingen in Dhondt, *Tafels, passim*.

verviervoudiging vergeleken met de aartshertogelijke tijd (zie grafiek 1). En dit niet-tegenstaande het feit dat het fiscaal vermogen van de gewesten door de aanhoudende oorlogssituatie en het forse gebiedsverlies aanzienlijk was verminderd. Anderzijds daalden de geldzendingen uit Spanje na 1642 spectaculair. Het aandeel van de Staten in de kosten van de oorlogvoering nam dus toe, zowel in absolute als relatieve termen⁸⁷.

Begin 1641 leek het er even op dat de Staten van Brabant zouden afhaken. In een verzoekschrift aan de kardinaal-infant zegden ze erg bevreesd te zijn voor het lot van de Nederlanden, nu Frankrijk een groot deel van Artesië had overrompeld en Filips IV ook af te rekenen kreeg met opstanden in Catalonië en Portugal. Brabant drong aan op onderhandelingen met het Noorden. Hoewel het verzoekschrift 'gematigd van toon was', zorgde het voor enige deining in regeringskringen, zowel in Brussel als in Madrid⁸⁸. Don Fernando kon de Staten geruststellen met de melding dat inderdaad alles in het werk werd gesteld om met de Republiek te komen tot een vredesregeling.

Het uitblijven van enig resultaat en de verdere militaire afgang maakten dat de roep om vrede luider werd⁸⁹. In 1645 verzochten de Brabantse Staten, daarin gesteund door Vlaanderen, landvoogd Castel Rodrigo met grote nadruk hen toe te laten opnieuw, zoals in 1632-1634, onderhandelingen te voeren van Staten tot Staten. Aangezien men in de Republiek niet geneigd leek — noch de stadhouder, noch de Haagse Staten-Generaal — met de koning van Spanje over vrede te praten, zou dat met de Zuid-Nederlandse Staten misschien wel lukken⁹⁰. Na enig geaarzel stemden Castel Rodrigo en zijn raadgevers met het verzoek in. Enkel Roose verzette zich heftig tegen het plan en waarschuwde voor een heruitgave van het avontuur van 1632-1634⁹¹. Maar in tegenstelling tot Roose, die zijn star en achterhaald denkpatroon maar niet kon verlaten, beseftte de gouverneur-generaal, en Pefiaranda met hem, dat hij weinig keuze had. Het was nu 'toegeven aan de noodzaak'. In het geval hij de gehoorzame gewesten de gevraagde toelating zou weigeren, zouden ze wellicht 'wanhopig worden' en 'zich van ons afkeren'. Zelf onderhandelen zou de Zuid-Nederlandse standenvertegenwoordiging daarentegen in staat stellen te ervaren hoe moeilijk het was met de Republiek een redelijk gesprek te voeren, als ze al een gesprekspartner zouden vinden. Een mislukking van de poging tot toenadering zou 'de razernij tegen de Staatse vijand' alleen

87 Het netto-bedrag dat uiteindelijk aan de Algemene Ontvangkas werd overgemaakt, lag evenwel een heel stuk lager dan de sommen die waren toegestaan. De ontvanger-generaal incasseerde soms ternauwernood enkele duizenden gulden van een bede- en subsidiebedrag dat vele honderdduizenden gulden bedroeg. Men dient immers niet alleen rekening te houden met de bovenvermelde reducties en afhoudingen, bovendien beschikten de Staten over het recht om zelf grote delen van de bede te besteden. Ze wendden die gelden in eerste instantie aan voor het betalen van troepen gelegerd op hun grondgebied, omdat het regelmatig uitbetalen van de soldij uiteraard het meest probate middel was om te voorkomen dat de eigen troepen zich zouden keren tegen de burgerbevolking.

88 Secretaris van state en oorlog don Miguel de Salamanca aan Filips IV, 2 februari 1641 (AGS E. 2056, n. g.).

89 Castel Rodrigo aan Filips IV, 29 juni 1644 (CODOIN 59,417-421).

90 Castel Rodrigo aan Filips IV, 23 oktober 1645 (ARA SEG 234, f. 54-62).

91 Roose aan Castel Rodrigo, 31 oktober 1645 (ARA SEG 234, f. 218-225).

maar doen toenemen en bij deze herwonnen 'verbetenheid, woede en toorn' zou Filips IV alleen maar zijn voordeel kunnen doen⁹².

Overigens wist hij dat de Zuid-Nederlandse Staten zich ook nu niet zouden distantiëren van de koning. De vraag tot onderhandelen van Staten tot Staten was hem overgebracht door Willem Bette, markies van Lede, die Castel Rodrigo omschreef als iemand die 'met veel overgave werkt voor de dienst van Zijne Majesteit' en 'van een zeer goede inborst'⁹³, en door aartsbisschop Boonen geassisteerd door de Antwerpse bisschop Nemius, steunpilaren van de centrale regering in de Brabantse standenverteenwoordiging⁹⁴. Lede en Boonen zouden ook zelfde onderhandelingen gaan voeren en de landvoogd kon er dus van op aan dat de belangen van het vorstenhuis niet uit het oog zouden worden verloren. Zonder een goedkeuring van Madrid af te wachten, bracht Castel Rodrigo het voorstel van de Zuid-Nederlandse Staten over aan zowel de prins van Oranje als aan de Haagse Staten-Generaal⁹⁵. In een eerste reactie was Filips IV niet te vinden voor de onderneming, maar op 30 december 1645 liet hij de landvoogd weten dat men nu inderdaad 'alle middelen moest omhelzen die bijdragen tot het behoud van de gehoorzame provincies'⁹⁶. Het antwoord van Filips IV werd door de feiten achterhaald. Den Haag had ondertussen laten weten dat de Staatse delegatie voor Munster klaar voor vertrek was en dat de onderhandelingen zouden worden gevoerd op het internationale vredescongres. De Brusselse regering meldde de koning dat dit nieuws de Zuid-Nederlandse gewesten gekalmeerd had, maar dat ze 'goed zouden volgen wat er in Munster besproken wordt'⁹⁷.

De Staten werden door Castel Rodrigo daarom deels bij de Munsterse gesprekken betrokken. Op 25 januari 1646 reeds lichtte hij de Staten van Vlaanderen in over de Staatse eis dat na het bereiken van de vrede in de Vlaamse zeehavens dezelfde in- en uitvoerrechten zouden worden geheven als op de (door de Republiek blijvend gesloten) Schelde, dit uiteraard om een verlegging van de goederentrafiek naar de Vlaamse havens te voorkomen. Vlaanderen antwoordde dat 'het dessein van den staet van Hollant daerin bestaet om onse havenen te destrueren ende de heele commercie te vernie-

92 Peñaranda aan Castel Rodrigo, 21 oktober 1645 (ARA SEG 234, f. 234-235); Castel Rodrigo aan Filips IV, 8 november 1645 (ARA SEG 234, f. 123-126).

93 Willem Bette was de bevelvoerende officier in Maastricht toen de stad in 1632 door Frederik Hendrik werd ingenomen. De markies van Aytona prees Bette, op dat ogenblik baron van Lede, voor de moedige verdediging van de Maasstad en vroeg Filips IV hem de titel van graaf of markies toe te kennen. De koning bekommerd om het slaan van bruggen naar de Zuid-Nederlandse adel op een ogenblik dat deze het in grote mate liet afweten (vgl. het *Taand* van Hendrik van den Bergh en de samenzwering met Frankrijk), bevorderde Bette prompt tot markies. Later werd hij ook opgenomen in de ridderorde van Santiago. Vgl. Aytona aan Filips IV, 27 augustus 1632 (KBB hs. 16.149, f. 81) en Filips IV aan Isabella, 5 maart 1633 (ARA SEG 206, f. 96). De figuur van Willem Bette is een sprekende illustratie van een welbegrepen samenwerking tussen adel en centraal gezag. Dit laatste kon op hem rekenen voor militaire en politieke diensten, essentieel voor de stabiliteit van het regime, en plaatste daartegenover bescherming en promotie. Vgl. A. Maczak, 'The nobility-state relationship', in: Reinhard, *Power elites*, 189-206.

94 Nemius zetelde in de Brabantse Staten als abt van de cisterciënzerabdij van Sint-Bernards-op-de-Schelde.

95 Castel Rodrigo aan Filips IV, 10 december 1634 (ARA SEG 234, f. 207-210).

96 Filips IV aan Castel Rodrigo, 30 december 1645 (AGS E. 2253, f. 10).

97 Castel Rodrigo aan Filips IV, 29 december 1646 (AGS E. 2065, n. g.).

tighen⁹⁸. Op 14 oktober 1647 vroeg de nieuwe landvoogd Leopold-Willem de Staten van Vlaanderen financiële hulp om de soldij te betalen van de militairen die in het zuiden van het graafschap vochten tegen het Franse leger. De Staten van Vlaanderen gingen op het verzoek in, maar drukten in hun antwoord tevens de hoop uit dat het efficiënte weerwerk van Leopold-Willem tegen Frankrijk de voorwaarden zou schep-
pen 'pour accorder les deux puissantes couronnes de la Chrestienté et joindre leurs armes contre l'ennemy commun d'icelle'⁹⁹. Op enkele maanden van de officiële onder-
tekening van de Vrede van Munster was het water tussen Noord en Zuid nog erg diep.

Besluit

De sceptici van 1621 haalden in 1648 hun gelijk: Spanje moest tegen de Republiek de duimen leggen. Zuniga's beslissing het Twaalfjarig Bestand niet te verlengen, was weliswaar gestoeld op een rationeel afwegen van het pro en het contra, maar één cruciaal element bleef daarbij in het midden, met name de reikwijdte van het Spaanse economische draagvlak voor de oorlog. Als logische consequentie van de eigen doelstellingen, was Spanje bovendien genoodzaakt tweemaal de duurste aanpak te kiezen: het offensief te land en het defensief ter zee om de koloniale gebieden te vrijwaren. Het risico dat de herneming van de vijandelijkheden zou uitdraaien op een uitputtings-
slag, was allerminst denkbeeldig.

Was het in 1621 nog geen uitgemaakte zaak of Spanje al dan niet voldoende economisch potentieel bezat om een langdurige strijd aan te gaan, in 1627-1628 kon daar geen twijfel meer over bestaan. Het vastlopen van de landoorlog en de zich duidelijk aftekenende financiële catastrofe, brachten Spfnola ertoe in Madrid te gaan pleiten voor het stopzetten van de oorlog, te meer daar door de inname van Breda een verbetering van de bestandsvoorwaarden van 1609 binnen de mogelijkheden lag. Hij stuitte op een *njet* van Filips IV en Olivares. Niet in staat om hun imperiale ambities op te bergen, weigerden ze de enige kans te benutten die zich tussen 1621 en 1648 zou voordoen om het conflict in betrekkelijk gunstige omstandigheden te beëindigen. Na 1629 waren de opties gesloten. In de Nederlanden ging het, vooral sinds het losbarsten van de Frans-Spaanse oorlog, van kwaad tot erger, maar het was pas met het uitbreken van de Catalaanse en Portugese opstanden dat men in de *Consejo de Estado* tot het besef kwam dat de overmacht te groot werd. Toch zou het nog tot 1644-1645 duren alvorens men de hele realiteit onder ogen wilde zien en Madrid bereid was aan de onderhandelingstafel zeer ruime concessies te doen.

In Munster betaalde de koning van Spanje de prijs voor wat P. Kennedy heeft omschreven als 'strategical overstretch'¹⁰⁰. Geruïneerd door de exponentiële groei van de kosten van de oorlogvoering, zelf het uitvloeisel van het Madrileense streven naar het herstel van de Spaanse hegemonie in Europa, bleef Filips IV geen andere keuze

98 Dhondt, *Tafels*, 588-590.

99 Staten van Vlaanderen aan Leopold-Willem, 17 oktober 1647 (Rijksarchief Gent, Staten van Vlaanderen reg. 137, f. 189-190).

100 P. Kennedy, *The rise and fall of the great powers. Economic change and military conflict from 1500 to 2000* (New York, 1987)48.

dan alvast tegen de Republiek de handdoek in de ring te werpen¹⁰¹. Koning en eerste minister hadden verzuimd de helse spiraal tijdig te doorbreken¹⁰².

De vertegenwoordigers van de kroon in het regionale *subcourt* Brussel voerden met lange tanden uit wat het centrum van de monarchie hen voorschreef¹⁰³. Albert had alles in het werk gesteld om Madrid van de oorlogsplannen af te brengen, maar het ontbrak de oude, zieke en vooral kinderloze aartshertog aan de nodige autoriteit. Alberts overlijden — dat Madrid al enkele jaren verbeidde — betekende *ipso facto* de terugkeer van de Nederlanden naar Spanje, waardoor de feitelijke afhankelijkheid van 1598-1621 werd omgezet in een staatkundige afhankelijkheid. Isabella werd landvoogdes voor het leven, ondergeschikt aan haar neef Filips IV. Het bevel tot hervatting van de vijandelijkheden vormde meteen het ontegensprekelijke bewijs van de reïntegratie van de Nederlanden in het Spaanse imperium. Samen met Spfnola, en tegen Bédmar in, bleef Isabella ijveren voor een hernieuwing van het bestand van 1609, wat niet wegnam dat ze loyaal uitvoerde wat de vorst haar opdroeg. De familiale solidariteit verplichtte haar de Spaans-Habsburgse *Weltpolitik* mee te schragen. In tegenstelling tot Spfnola kon zij het zinkend schip niet verlaten.

Isabella's secondant en latere opvolger Aytona deelde aanvankelijk de overtuiging van Olivares dat de oorlog kon worden gewonnen. Met de neus op de realiteit wijzigde zijn zienswijze echter vrij snel. Eind 1631 was ook hij gewonnen voor een bestand met de Republiek op basis van een status quo. Maar Aytona hield zijn commentaar binnenskamers. Zijn cliënt-verhouding tot Olivares noopte hem tot volgzzaamheid. Eenzelfde evolutie voltrok zich in hoofde van de kardinaal-infant: van geloof in Spanjes potentieel, naar ontuchtering en zelfs moedeloosheid. Na de val van Breda stuurde hij bij Filips IV voorzichtig aan op toenadering tot de Republiek. Hij kreeg nul op het rekest. Madrid beloofde beterschap en droeg hem op de strijd voort te zetten. Geen haar op het hoofd van de jonge landvoogd dat eraan dacht de richtlijnen van de koning naast zich neer te leggen. In de briefwisseling met zijn broer hield hij niet op te herhalen dat 'de bevelen van Uwe Majesteit mijn voornaamste bakens zijn'¹⁰⁴. Na don Fernando's dood eind 1641 ging don Francisco de Melo er met vernieuwd vuur tegenaan. Meer nog dan zijn erkentelijkheid jegens Olivares, biedt wellicht ook Meio's Portugese afkomst een verklaring voor zijn ijver op het slagveld. Het liet hem toe af-

101 I. A. A. Thompson, 'Money, money, and yet more money! Finance, the fiscal state, and the military revolution. Spain 1500-1650', in: C. J. Rogers, *The military revolution debate* (Boulder, 1995) 273-298.

102 Niet alleen vanuit het Zuiden had men hierop sinds 1640 in toenemende mate aangedrongen, ook in Madrileense regeringskringen kende de piste van afbouw van het Spaanse engagement in Noordwest-Europa enkele pleitbezorgers. Er gingen zelfs stemmen op om maar voorgoed een einde te maken aan de band tussen Spanje en de Zuidelijke Nederlanden, en het gebied volledige onafhankelijkheid te schenken, zodanig dat men zich zou kunnen concentreren op de verdediging van het Iberisch schiereiland en de koloniale bezittingen. Pleidooien als deze vonden bij Filips IV en Olivares evenwel geen gehoor; R. Valladares, '*Decid adiós a Flandes. La monarquía Hispánica y el problema de los Países Bajos*', in: W. Thomas, L. Duerloo, ed., *Albert & Isabella 1598-1621. Essays* (Turnhout, 1998) 47-54.

103 De term 'subcourt' werd ontleend aan R. G. Asch, 'Introduction. Court and household from the fifteenth to the seventeenth centuries', in: R. G. Asch, A. M. Birke, ed., *Princes, patronage, and the nobility. The court at the beginning of the Modern Age c. 1450-1650* (Oxford, 1991) 25.

104 Don Fernando aan Filips IV, 30 april 1636 (ARA SEG 214, f. 344).

stand te nemen van de opstandige hertog van Bragança en zijn verknochtheid aan Filips IV duidelijk in de verf te zetten. Tot hij zich in mei 1643 nabij Rocroi tegen het Franse leger te pletter liep, bleef Melo een onvoorwaardelijk voorstander van de oorlog. Nadien verdween zijn enthousiasme en erkende ook hij dat een vrede met de Republiek, en wel tegen eender welke prijs, de enige uitweg was. Castel Rodrigo was de eerste landvoogd die niet langer met een onmogelijke opdracht werd opgezadeld. Het was nu wachten tot het Noorden bereid was om de Spaanse capitulatie te aangaan.

De vier landvoogden die tussen 1621 en 1644 de Zuidelijke Nederlanden onder hun hoede kregen, kwamen allen dus vroeg of laat tot de vaststelling dat het voortzetten van de strijd geen zin had. Maar als er wel degelijk sprake was van een verschil in zienswijze, of zelfs van een grondig meningsverschil met Madrid, tot een openlijk conflict tussen de vorst en zijn rechtstreekse vertegenwoordiger in de Nederlanden is het nooit gekomen. De landvoogden hebben in hun correspondentie met Filips IV nooit een geheim gemaakt van hun visie op de zaak, maar een afwijkende mening vertaalden ze niet of nauwelijks in een autonoom handelen. Zoals uit de voorgaande feitenanalyse blijkt, beperkten ze zich tot enkele bescheiden initiatieven om het terrein met de Republiek wat af te tasten; één keer werd het verbod tot samenroepen van de Staten-Generaal genegeerd, maar voor het overige hebben ze steeds gedaan wat van hen verlangd werd, en dit omwille van dynastiek-familiale loyaliteit of omwille van clientèlebanden. Ook de meeste leden van het *ministère espagnol* brachten meer realiteitszin op dan de beleidsmakers in de *Consejo de Estado*. Ambassadeur Bédmar niet, evenmin als Roose, de Zuid-Nederlander. Beiden fungeerden ze als absolute vertrouwenspersoon van Madrid, en ook als bliksemafleider. Marginalisering zou uiteindelijk hun lot zijn.

En de Zuid-Nederlandse gewesten? Het is opmerkelijk dat de Staten vanaf de aanvang het Madrileense oorlogsscenario hebben onderschreven. Ook toen het na enkele jaren van hevige strijd duidelijk werd dat het *Ejército de Flandes* aan het kortste eind zou trekken, bleef het Zuiden loyaal zijn deel van de last dragen, en zelfs in toenemende mate, zoals blijkt uit de gestaag groeiende bedden¹⁰⁵. Spaanse gezagsdragers in de Nederlanden prezen de 'buena voluntad' en 'de trouw en goede moed' van de ingezetenen, 'ondanks zoveel verliezen'¹⁰⁶. In tegenstelling tot in Catalonië, Portugal en Napels, heerste in de Zuidelijke Nederlanden op binnenlands vlak een vrij grote mate van politieke stabiliteit. Dit kon enkel het gevolg zijn van gedeelde normen en gedeelde

105 J. I. Israel is van mening dat de omvang van de Zuid-Nederlandse bedden, na een stijging in de eerste helft van de jaren 1620, ondanks de introductie van de Wapenunie niet meer is toegenomen. Tabellen 2-4 en grafiek 1 tonen het tegendeel aan. De stijging was weliswaar niet het gevolg van de Wapenunie, want daarin stond bepaald, zoals boven gezien, dat het aandeel van de Zuidelijke Nederlanden zou neerkomen op wat op dat ogenblik reeds betaald werd. De verdere toename van de Zuid-Nederlandse bedden was het gevolg van een groeiende bereidheid van de Staten om de oorlogslast op zich te nemen, omdat Spanje genoodzaakt was om zijn financiële inspanningen geleidelijk aan terug te schroeven. J. I. Israel, 'Olivares and the government of the Spanish Netherlands, 1621-1643', in: *Idem, Empires and entrepôts. The Dutch, the Spanish monarchy and the Jews, 1585-1713* (Londen, Ronceverte, 1990) 174.

106 Don Miguel de Salamanca aan fray Juan de San Agustín, 22 november 1644 (Archivo histórico nacional, Estado libra 964, n. g.).

waarden, van een vorm van consensus tussen centraal gezag en onderdanen¹⁰⁷. In het geval van de Zuidelijke Nederlanden in de eerste helft van de zeventiende eeuw, dienen daarbij vooral twee factoren in aanmerking te worden genomen: godsdienst en provinciaal particularisme.

Het Zuiden was, als gevolg van een geslaagd contrareformatorisch offensief, doordrenkt van de Tridentijnse geest. Religieuze conformiteit en binnenlandse godsdienstvrede waren niet alleen essentiële voorwaarden voor de versterking en het goed functioneren van de staatsmacht¹⁰⁸. Het zorgde ook voor een scherpe tegenstelling met het calvinistische Noorden. Het godsdienstig militantisme in deze katholieke grensregio was één van de golven waarop het Zuid-Nederlandse oorlogsengagement dreef. De centrale regering wist dit sentiment goed te bespelen. Verzoeken tot het toekennen van hogere beden werden vaak gemotiveerd met het argument van de 'conservatie van de heylighe Catholycke religie' en de 'extrema necesidad de la religion'. Opgejut door de pauselijke nuntius te Brussel, liet de clerus geen kans onverlet om vanaf de kansel ten strijde te trekken tegen de ketters van het Noorden¹⁰⁹. Hun preken vonden gretig gehoor¹¹⁰. De figuur van de kardinaal-infant gaf nog een extra dimensie aan deze strijd voor de verdediging van het geloof. Als een *miles Christi* nam hij, veelal zelfs gelaarsd en gespoord, deel aan talrijke processies en misvieringen¹¹¹. Op elk belangrijk militair succes volgde steevast een *Te Deum*. De brutale Frans-Staatse inval van 1635, en de systematische pesterijen tegen de katholieken in de meierij van 's-Hertogenbosch, sterkte de Zuid-Nederlandse bevolking in haar overtuiging dat het Noorden uit was op de vernietiging van het katholicisme.

Daarnaast keek de centrale regering er scrupuleus op toe dat ze zelf niet de politieke *modus vivendi* met de gewesten verstoorde. Het respect voor de provinciale en lokale autonomie en vooral de blijvende aanvaarding door het centrale gezag van het principe dat de onderdanen niet konden worden belast tenzij met instemming van de standenvertegenwoordiging (ook al leidde dit soms tot ellenlange onderhandelingen), droegen in zeer grote mate bij tot de stabiliteit van het regime¹¹². Absolutisme en ver doorgedreven centralisering waren in het Zuiden niet aan de orde. Er gold een *dominium politicum et regale*, een machtsdeling tussen vorst en politiek mondige onderdanen. Anders dan H. G. Koenigsberger zijn we van mening dat in de Spaanse Nederlanden in de eerste helft van de zeventiende eeuw, meer dan ooit sprake was van machtsdeling

107 Vgl. W. Blockmans, 'Beheersen en overtuigen. Reflecties bij nieuwe visies op staatsvorming', *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, XVI (1990) 18-30.

108 J. Roegiers, 'De universiteiten in de Zuidelijke Nederlanden', in: H. de Schepper, C. L. Tümpel, J. J. V. M. de Vet, ed., *1648. De Vrede van Munster* (Hilversum, 1997) 225.

109 Conform zijn richtlijnen uit Rome stelde de nuntius alles in het werk om eventuele vredesonderhandelingen met het Noorden te dwarsbomen en om de strijdlust tegen de ketterse rebellen aan te wakkeren. Zie onder meer De Meester, *Correspondance*, nrs. 684 en 1475.

110 E. Feys, *De geestelijkheid in de Vlaamse volksvertegenwoordiging (1596-1648)* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling Katholieke universiteit Leuven, 1982) 156; Castel Rodrigo aan Filips IV, 14 maart 1646 (CCE III, nr. 1755).

111 Zie onder meer Brulez, *Correspondance*, nr. 157.

112 P. Janssens, 'L'échec des tentatives de soulèvement dans les Pays-Bas espagnols sous Philippe IV', *Revue d'histoire diplomatique*, XCII (1978) 110-129.

en zelfs dat de balans overhelde in het voordeel van de regionale en lokale elites¹¹³. Dat de Staten-Generaal, met uitzondering van 1632, niet meer werd samengeroepen, vormde nauwelijks een bezwaar. De standenvertegenwoordiging werd probleemloos uitgeoefend door de provinciale staten. Onderhandelaars zoals aartsbisschop Boonen, bisschop Triest en de abt van de Artesische Sint-Vaastabdij zorgden er anderzijds voor dat de Staten de vorstelijke belangen niet uit het oog verloren¹¹⁴. Ook de markies van Lede speelde deze bemiddelende rol. Als het erop aankwam kon Madrid rekenen op hun 'gran fervor'¹¹⁵.

Op de kritieke ogenblikken — 1629, 1632 en 1645 — kozen de Zuid-Nederlandse gewesten uitdrukkelijk voor Spanje. Gezien de lamentele toestand van het *Ejército de Flandes* — dat overigens voor bijna de helft uit inlandse troepen bestond — en de algemene verzwakking van de *core state*, had het ook anders gekund. *The dependent country* had meermaals de kans om zich zonder al teveel omhaal van Spanje los te haken en een eigen weg te gaan. Maar de alternatieven waren niet aantrekkelijk. Aansluiting bij de Republiek, en nog veel minder bij de agressieve en absolutistische *Mars Gallicus*, kon de Zuid-Nederlanders niet bekoren. Het leger van Filips IV bleef ondanks alle verliezen de enige garantie tegen een totale overrompeling door deze vijanden en dus ook de enige garantie voor het behoud van de gewestelijke en lokale autonomie en privileges én voor het instandhouden van het katholicisme als eenheids-godsdienst. Onafhankelijkheid wenste men evenmin, want een precair neutraal statuut zou die waarborgen ook niet bieden. De leidende groepen kozen daarom bewust voor de Madrileense beschermende hand. De Zuidelijke Nederlanden hadden baat bij een dergelijke *dependency*. Naarmate de druk van de vijanden groter werd, toonden ze zich in toenemende mate bereid om mee de last van de oorlog te dragen.

113 H. G. Koenigsberger, 'Composite states and representative institutions in early modern Europe and America', *Archief- en bibliotheekwezen in België*, LXI (1990) 426.

114 W. Blockmans wijst erop dat participatie aan het representatief overleg het gevaar inhield van de omkering van de gerichtheid van het overleg in de Staten: W. Blockmans, *De volksvertegenwoordiging in Vlaanderen in de overgang van Middeleeuwen naar Nieuwe Tijd (1384-1506)* (Brussel, 1978) 567-568 en 592. Brussel maakte voortdurend gebruik van de in de Staten zetelende prelaten om bij diezelfde Staten de zaak van de centrale regering te laten bepleiten.

115 Castel Rodrigo aan Filips IV, 24 november 1644 (CODOIN 59, 493-496). Vgl. N. Buist, 'Rulers, representative institutions, and their members as power elites: rivals or partners?', in: Reinhard, *Power elites*, 41-58.

Tabel 1 : Spaanse geldzendingen voor het *Ejército de Flandes*, 1620-1648 (in dukaten)

jaar	ontvangst uit Spanje	bron ¹¹⁶
1618	1.755.820	G. Parker, <i>The army</i> , 294-295.
1619	2.181.277	
1620	[3.393.527] ¹¹⁷	
1621	[3.393.527] ¹¹⁷	
1622	[3.393.527] ¹¹⁷	
1623	[3.393.527] ¹¹⁷	
1624	[3.393.527] ¹¹⁷	
1625	[3.393.527] ¹¹⁷	
1626	2.762.141	M. A. Ebben, <i>Zilver</i> , 288.
1627	2.288.025	
1628	2.567.811	G. Parker, <i>The army</i> , 294-295.
1629	1.539.938	
1630	2.468.818	
1631	4.152.635	
1632	2.521.443	
1633	?	
1634	?	
1635	4.078.861	M. A. Ebben, <i>Zilver</i> , 288.
1636	3.913.554	
1637	4.348.617	
1638	4.062.636	
1639	3.698.327	
1640	4.180.818	
1641	3.232.800	
1642	2.612.436	
1643	1.601.562	
1644	1.762.970	
1645	1.780.233	
1646	2.390.892	G. Parker, <i>The army</i> , 294-295.
1647	1.863.577	
1648	1.913.098	

116 Voor de samenstelling van deze tabel werd in eerste instantie een beroep gedaan op gegevens vermeld in het recente werk van M. A. Ebben, *Zilver, brood en kogels voor de koning. Kredietverlening door Portugese bankiers aan de Spaanse kroon, 1621-1665* (Leiden, 1996) 288. Voor de jaren 1620-1625, 1628-1632 en 1646-1648 geeft deze auteur evenwel geen cijfermateriaal en werd teruggegrepen naar G. Parker, *The army of Flanders and the Spanish Road, 1567-1659* (Cambridge, 1972) 294-295. De cijfers voor 1633-1634 zijn onvolledig. Zoals Ebben en Parker opmerken, moeten deze gegevens met de nodige omzichtigheid worden benaderd. De betaalmeesters van het leger maakten rekenkundige fouten, en ook fraude kwam voor. De tabel geeft derhalve slechts een trend weer.

117 Gemiddelde jaarontvangst uit Spanje voor de periode 1620-1625.

Tabel 2: De financiële bijdrage van het graafschap Vlaanderen, 1615-1648 (in f)¹¹⁸

jaar	gewone bede	buitengewone bede	totaal
1615	700.000	•	700.000
1616	710.000	•	710.000
1617	700.000	-	700.000
1618	720.000	•	720.000
1619	720.000	•	720.000
1620	720.000	400.000	1.120.000
1621	720.000	-	720.000
1622	750.000	1.000.000	1.750.000
1623	920.000	-	920.000
1624	910.000	190.000	1.100.000
1625	1.040.000	-	1.040.000
1626	1.080.000	-	1.080.000
1627	1.080.000	-	1.080.000
1628	1.080.000	200.000	1.280.000
1629	1.080.000	600.000	1.680.000
1630	1.080.000	600.000	1.680.000
1631	1.080.000	720.000	1.800.000
1632	1.080.000	700.000	1.780.000
1633	1.080.000	300.000	1.380.000
1634	1.080.000	400.000	1.480.000
1635	1.080.000	700.000	1.780.000
1636	1.080.000	800.000	1.880.000
1637	1.080.000	600.000	1.680.000
1638	1.080.000	900.000	1.980.000
1639	1.080.000	800.000	1.880.000
1640	1.080.000	800.000	1.880.000
1641	1.080.000	800.000	1.880.000
1642	1.080.000	1.000.000	2.080.000
1643	1.080.000	900.000	1.980.000
1644	1.080.000	1.100.000	2.180.000
1645	900.000 +LM nov.-dec. ¹¹⁹	2.000.000	2.900.000 + LM nov.-dec.
1646	LM 1646	600.000 ¹²⁰	LM 1646 + 600.000
1647	LM 1647	500.000	LM 1647 + 500.000
1648	LM 1648	600.000	LM 1648 + 600.000

118 Berekening op jaarbasis aan de hand van gegevens vervat in H. van Houtte, *Tafels, passim*; J. Dhondt, *Tafels, passim*; N. Maddens, *De financiële organisatie der Staten van Vlaanderen (1588-1621)* (onuitgegeven licentiaats verhandeling KU Leuven, 1957) 290-291. De gewone bede werd in Vlaanderen telkens toegekend voor de duur van een semester (1 november-30 april; 1 mei-31 oktober).

119 Opbrengst van de *lopende middelen* (LM) voor de periode november-december 1645. De lopende middelen vormden de hoeksteen van de fiscaliteit in het graafschap Vlaanderen. Ze bestonden uit invoerrechten op wijn, brandewijn, wijnazijn, zout, vis en haring, verbruiksbelastingen op bier, wijn, brandewijn en geslacht vee (*slachtgheldt*), en uit heffingen op grazend vee (*bestiaelgeld*) en op vee dat werd uitgevoerd (*uytdrijf*). De opbrengst van de lopende middelen werd door de Staten aangewend om de lopende bedden te betalen, maar wanneer het, omwille van de oorlogsomstandigheden, niet zeker was dat dit zou volstaan om een vooraf afgesproken bede te kunnen volstorten, zegden de Staten de vorst geen vast bedrag toe, maar boden ze hem de opbrengst van de lopende middelen aan, ongeacht het eindresultaat van de inning. In 1644-1645 brachten de lopende middelen per maand ca. f75.000 op; de jaren nadien lag de opbrengst, gezien de Franse opmars in het zuiden van het graafschap (in mei 1648 werd leper ingenomen), een stuk lager. Zie J. Dhondt, 'Bijdrage tot de kennis van het financieewezen der Staten van Vlaanderen (16e en 17e eeuw)', in: *Nederlandsche Historiebladen*, III (1940-1941) 175.

120 In plaats van een som geld toe te staan, engageerden de Staten zich tot het betalen (soldij en onderhoud) van 8.000 infanteristen en 1.000 ruiters voor de duur van 6 maanden. Dit kwam neer op een totale kost van ca. f600.000.

Tabel 3: De financiële bijdrage van het hertogdom Brabant, 1615-1648 (in f)¹²¹

jaar	gewone bede	buitengewone bede	totaal
1615	336.000	90.000	426.000
1616	336.000	90.000	426.000
1617	336.000	90.000	426.000
1618	336.000	90.000	426.000
1619	336.000	90.000	426.000
1620	336.000	90.000	426.000
1621	426.000	150.000	576.000
1622	439.000	-	439.000
1623	475.000	250.000	725.000
1624	524.000	200.000	724.000
1625	170.000 +IMP juni -dec. ¹²²	200.000	[650.000]
1626	IMP januari-nov. +45.000	-	[485.000]
1627	535.000	200.000	735.000
1628	200.000 +IMP juni -dec.	150.000	[630.000]
1629	IMP 1629	600.000	[1.080.000]
1630	IMP 1630	300.000	[780.000]
1631	IMP jan.-mei/dec. +900.000	-	[1.140.000]
1632	IMP 1632	-	[480.000]
1633	IMP 1633	250.000	[730.000]
1634	IMP 1634	200.000	[680.000]
1635	IMP 1635	250.000	[730.000]
1636	IMP jan.-nov.+ 45.000	-	[485.000]
1637	651.000	-	651.000
1638	432.000	300.000	732.000
1639	432.000	300.000	732.000
1640	432.000	300.000	732.000
1641	432.000	300.000	732.000
1642	496.000	-	496.000
1643	752.000	-	752.000
1644	432.000	300.000	732.000
1645	396.000 + IMP dec.	600.000	[1.036.000]
1646	IMP 1646	400.000	[880.000]
1647	IMP 1647	900.000	[1.380.000]
1648	IMP 1648	650.000	[1.130.000]

121 Berekening op jaarbasis aan de hand van gegevens vervat in S. Quaghebeur, *De politieke rol*, 46, 55-56, 104-105, 133-134 en 163-164. In de jaren 1615-1620 bedroeg de gewone Brabantse bede f28.000 per maand. Gedetailleerd cijfermateriaal betreffende de buitengewone Brabantse bede (subsidie) in dezelfde periode ontbreekt; wel staat vast dat ze gemiddeld ca. f90.000 per jaar beliep. De gewone bede werd in Brabant telkens toegekend voor de duur van een semester (1 december-31 mei; 1 juni-30 november).

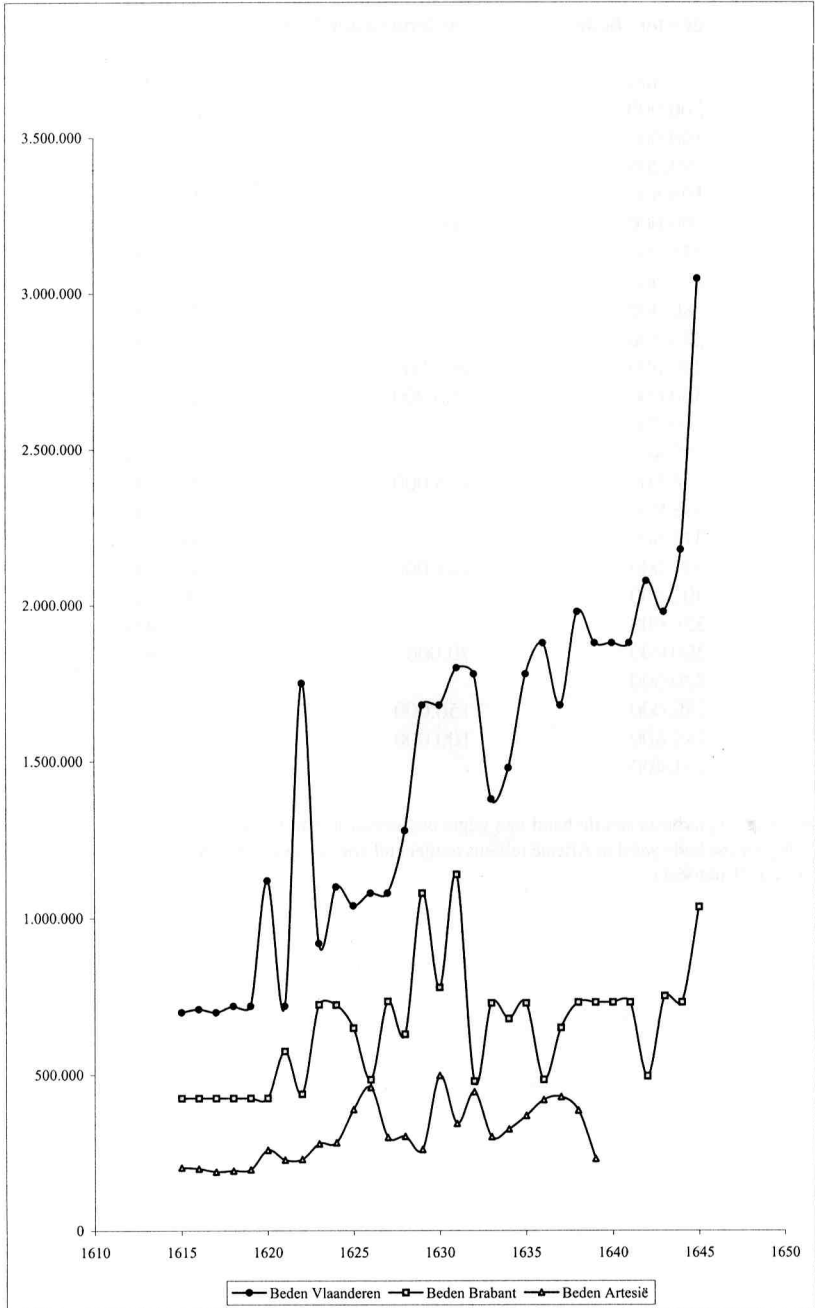
122 IMP juni-dec. = de opbrengst van de imposten (IMP), op de zgn. *vier speciën van consumptie*, dat is verbruiksbelastingen op graan, bier, vlees en wijn, van juni tot en met december 1625. Het was middels deze imposten dat de gelden voor de bede werden samengebracht, maar net zoals dat in Vlaanderen het geval was, waren de Brabantse Staten in tijden van grote tegenspoed niet geneigd om een vast bededrag toe te staan, en beloofden ze de vorst in ruil de opbrengst van de verbruiksbelastingen. In de periode 1625-1648 schommelde de maandelijkse opbrengst van deze heffingen rond de f40.000 per maand.

Tabel 4: De financiële bijdrage van het graafschap Artesië, 1615-1639 (in f)¹²³

jaar	gewone bede	buitengewone bede	totaal
1615	203.400	—	203.400
1616	200.000	—	200.000
1617	190.000	—	190.000
1618	193.200	—	193.200
1619	196.800	—	196.800
1620	200.000	60.000	260.000
1621	228.200	—	228.200
1622	230.000	—	230.000
1623	280.000	—	280.000
1624	283.400	—	283.400
1625	350.000	40.000	390.000
1626	300.000	160.000	460.000
1627	300.000	—	300.000
1628	303.400	—	303.400
1629	156.600	105.000	261.600
1630	498.000	—	498.000
1631	344.600	—	344.600
1632	304.000	142.000	446.000
1633	301.800	—	301.800
1634	326.600	—	326.600
1635	300.000	70.000	370.000
1636	420.000	—	420.000
1637	280.000	150.000	430.000
1638	286.600	100.000	386.600
1639	231.400	—	231.400

123 Berekening op jaarbasis aan de hand van gegevens vervat in Ch. Hirschauer, *Les États d'Artois*, II, 117-139. De gewone bede werd in Artesië telkens toegekend voor de duur van een semester (1 november-30 april; 1 mei-31 oktober).

Grafiek 1: Opbrengst beden Vlaanderen, Brabant en Artesië, 1615-1645 (in f)

De geest van Munster. De botsende economische en commerciële belangen van België en Nederland en de invloed op de wederzijdse beeldvorming (1830-1940)

MARIA DE WAELE

Dat de scheiding tussen België en Nederland in 1830 aan beide zijden heel wat sporen naliet, is genoegzaam bekend. Het verdrag der XXIV artikelen, dat de definitieve scheidingsregeling vastlegde, stuitte in België wegens het gebiedsverlies in Nederlands-Limburg en in het groothertogdom Luxemburg op hevig verzet. In het Noorden was Willem I pas in 1838 bereid om de afscheiding van België te aanvaarden. De conferentie van Londen werd heropend en de definitieve verdragsteksten werden in april 1839 ondertekend.

Het patroon van de wederzijdse betrekkingen tussen België en Nederland kreeg rond 1848-1850 voorgoed vorm. Bij een toename van de internationale spanning zochten beide landen omzichtig — en van Belgische zijde niet zonder dubbelzinnigheid — toenadering, in 'normale' tijden hadden beleefde afstandelijkheid en tegengestelde economische belangen de overhand. Bij deze tegengestelde belangen nam de strijd om de controle over de Westerschelde en de verbindingswateren tussen Schelde, Maas en Rijn een centrale plaats in. De verdragen van 1839 consolideerden niet alleen de internationale positie van België, zij legden ook de basis voor aanhoudende geschillen tussen België en Nederland over het beheer van de hogergenoemde waterwegen. De achtergrond van deze meningsverschillen werd gevormd door de rivaliteit tussen Antwerpen en de Noord-Nederlandse havens, een gegeven dat in de verhouding tussen beide buurlanden nauwelijks te overschatten is¹.

1 Gebruikte afkortingen: ABZB: Archief Buitenlandse Zaken België; ABZF: Archief Buitenlandse Zaken Frankrijk; AKP: Archief Koninklijk Paleis (Brussel); AMSAB: Archief en Museum van de Socialistische Arbeidersbeweging van België; AMVC: Archief en Museum van het Vlaams Cultuurleven (Antwerpen); ARA: Algemeen Rijksarchief (Brussel); *BBPN*: Bescheiden betreffende de Buitenlandse Politiek van Nederland; *BWP*: Belgische Werklieden Partij; *CPN*: Comité de Politique Nationale; *DS*: De Standaard; *DBPN*: Documenten betreffende de Buitenlandse Politiek van Nederland; *NB*: La Nation Belge; *NEVB*: Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging; *ODV*: Onuitgegeven Doctoraatsverhandeling; *OLV*: Onuitgegeven licenciaatsverhandeling; *UG*: Universiteit Gent; *XXeS*: Le XXe Siècle.

De algemene tendensen van het buitenlands beleid van België en Nederland worden besproken door J. C. Boogman, 'Achtergronden en algemene tendenties in het buitenlands beleid van België en Nederland in het midden van de 19de eeuw', *Bijdragen en mededelingen Historisch Genootschap Utrecht*, LXXVI (1962) 42-73; M. de Waele, 'Naar een groter België. De Belgische territoriale eisen tijdens en na de Eerste Wereldoorlog. Een onderzoek naar de doeleinden, de besluitvorming, de realisatiemiddelen en de propagandavoering van de buitenlandse politiek' (Gent, UG, ODV, 1989) 7-32; E. H. Kossmann, *De Lage Landen, 1780-1940. Anderhalve eeuw Nederland en België?* (Amsterdam en Brussel, 1976) 121-122, 141-143, 160-162; C. A. Tamse, *Nederland en België in Europa, 1859-1871. De zelfstandigheidspolitiek van twee kleine staten* (Den Haag, 1973); *Idem*, 'Nederland en België in Europa, 1874-1914', *AGN* (1978) XIII, 517-521 en 'De diplomatieke betrekkingen tussen Nederland en België', *ibidem*, 520-521.